

Predodžba o ženama u hrvatskim dramama 16. stoljeća

Pavličević, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:110180>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku

Petra Pavličević

PREDODŽBE O ŽENAMA U HRVATSKIM DRAMAMA 16. STOLJEĆA
diplomski rad

Pula, 2018. godine

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku

Petra Pavličević

PREDODŽBE O ŽENAMA U HRVATSKIM DRAMAMA 16. STOLJEĆA
diplomski rad

JMBAG: 0303021294, redovna studentica
Studijski smjer: hrvatski jezik i književnost
Predmet: Hrvatska renesansna drama
Znanstveno područje: humanističke znanosti
Znanstveno polje: filologija
Znanstvena grana: kroatistika
Mentor: prof. dr. sc. Valnea Delbianco

Pula, 2018. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Petra Pavličević, kandidatkinja za magistru hrvatskoga jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio ovoga rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica
Petra Pavličević

U Puli, 30. studenog 2018. godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Petra Pavličević dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Predodžbe o ženama u hrvatskim dramama 16. stoljeća*, koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu

Petra Pavličević

U Puli, 30. studenog 2018. godine

SADRŽAJ

1. UVOD	6
2. RENESANSNI DUBROVNIK – OTVOREN I ZATVOREN GRAD.....	8
3. PREDODŽBE O ŽENAMA.....	12
4. PREDODŽBE O ŽENAMA OČIMA FILOZOFA I TRGOVCA.....	17
4.1. <i>Ukroćenje i obuka vrapčića</i>	17
4.2. <i>Onako kao što čvor steže drugi i čini ga jačim</i>	20
4.3. <i>U obranu žena</i>	26
5. PREDODŽBE O ŽENAMA U HRVATSKIM DRAMAMA 16. STOLJEĆA.....	29
5.1. <i>Ako sam ja kriva, i ta grih poznala, vaj da bih živa u propas upala!</i>	29
5.2. <i>... i gledam sve načine, kako bih pronašla put do smrti, dok sam čista</i>	36
5.3. <i>Laura – prva kortizana od Rima</i>	40
5.4. <i>Ni petke ni svetke ne znamo mi u vas</i>	45
5.4.1. Komedija peta	49
5.4.2. Komedija šesta.....	53
5.5. <i>Pripravne smo vas služiti!</i>	55
6. ZAKLJUČAK.....	67
7. SAŽETAK	64
8. SUMMARY	65
9. LITERATURA	66

1. UVOD

Renesansni Dubrovnik u svijet je slao sliku moderne i suvremene republike. Uređena vanjska politika, uspješno pomorstvo i zavidan status dubrovačkih pomoraca u inozemstvu bile su dubrovačke prepoznatljive karakteristike. Unatoč tomu što je kroz povijest nalazio na križanju političkih velesila, Dubrovnik je uspio očuvati svoju slobodu i neovisnost. Republika je napredovala, bogatila se, razvijala znanost i kulturu te stvarala vještu diplomaciju. Međutim, povijest nije bilježila svakodnevni život unutar dubrovačkih kuća, život dubrovačkih plemkinja i pučanki, supruga pomorca i trgovaca. Osim sudskih i drugih arhivskih zapisa te pokoje posvete, o svijetu dubrovačkih žena svjedoče i književna djela. Iako vođeni poetikama i konvencijama 16. stoljeća, književnici su u svojim djelima gradili predodžbu žene dubrovačkoga društva. Tako u renesansnim dramama susrećemo ženske likove majke, supruge, djevojke, zaručnice, ali i žena osuđenih za blud i prijevaru. Žena je živjela u sjeni svoga oca, a kasnije supruga. Nakon odgoja u očevoj kući, odlazila svojem suprug. Njezin je zadatak bio da mu se svidi, bila je dužna njegovati ga, liječiti i osigurati mu potomstvo. Žene u Dubrovniku udavale su se vrlo rano, oko svoje šesnaeste do osamnaeste godine. U kući svoga supruga živjele su nešto slobodnije nego li u kući svoga oca. Ta je sloboda ipak ovisila o volji njihovih supruga (usp. Janeković Römer 1994: 55). Uglavnom su bile ograničene, izlasci iz kuća svodili su se na posjete rođacima i obitelji, odlazak na nedjeljnu misu, a ispovijed se često obavljala u udobnosti doma. Dubrovačko je društvo imao precizan model ženskog ponašanja. Za produženje plemićke loze valjalo je pronaći plemkinju. Zakonom je bilo točno određeno i koliko miraza nevjesta donosi u obitelj. Kako primjećuje Janeković Römer, dubrovački statuti temelje se na „rimsko-bizantskom nasljeđu koji je morao biti dorađen i preoblikovan za potrebe autonomnoga grada. S jedne strane štitio je žene zakonima o mirazu dok ih je s druge strane smatrao djelomično poslovno sposobnima“ (Janeković Römer 1994: 78-79) Sukladno pravilima, morale su paziti na svoje ponašanje, očekivalo se da budu poslušne, skromne, šutljive, stidljive i umjerene. Poznato je i da otac koji je imao nekoliko kćeri, a nije bio dobroga ekonomskoga statusa, udaje jednu ili dvije, ovisno

o tomu koliko je miraza mogao izdvojiti, a ostale su odlazile u samostan svete Klare. (usp. ibid)

U Dubrovniku je status žena u društvu uvjetovan pripadnosti i ulogom u obitelji. Za razliku od muškaraca koji su u društvu određeni prezimenom ili imenom svoga oca, žene su se određivale ovisno o tomu u kakvom su odnosu s nekim muškarcem (usp. ibid: 93-98). Dakle, ovisno o tomu je li kći, supruga, majka, udovica, sestra ili ljubavnica. Ženina svakodnevnica skrivala se unutar dubrovačke kuće stoga su se vrlo teško mogle uključivati u kakav društveno koristan rad i zbivanje ovoga grada. Njihovo kretanje bilo je ograničeno, mogle su do crkve ili trgova u pratnji svoga supruga, brata, oca, svekra ili drugog muškog pripadnika obitelji. Žene koju su živjele same, iako su bile udovice ili pak zavjetovane, nisu uživale povjerenje dubrovačkog društva. Prisutnost muškarca u kući jamčila je ženinu čast i poštenje.

Cilj ovoga diplomskoga rada jest prikazati predodžbe o ženama koje su stvarali dubrovački dramatičari. Dramski tekstovi pisani su prema svojim pravilima, slijedila se tipologija likova, osobito ona koju je ustalila talijanska dramaturgija. Budući da u renesansi dramska djela gube svoju religiozno-didaktičku i moralnu ulogu, kakva je bila u srednjovjekovlju te prevladava svjetovna tematika, javljalo se sve više novih tema u skladu s renesansnim svjetonazorom, odnosno, čovjekova povezanost s ovozemaljskim. Naravno, to ne znači da se religijske teme više nisu obrađivale. Predodžbe o ženi, koje su nam u nasljeđe ostavili dubrovački pisci, istražiti ćemo u *Suzani čistoj*, *Robinji*, *Dundu Maraju*, *V. i VI. komediji* i u *Tržnicam*, na prijelazu u 17. stoljeće. Na taj način, vidjet ćemo kakva su predodžbe postojale u različitim dramskim žanrovima, točnije, u prikazanju, drami svjetovne tematike, učenoj komediji, farsama i maskerati.

2. RENESANSNI DUBROVNIK – OTVOREN I ZATVOREN GRAD¹

Dubrovnik je tri stoljeća bio pod bizantskom i mletačkom vlašću, tek se sredinom 14. stoljeća dubrovačka komuna počela nazivati republikom. Naime, Mlečani gube u ratu s hrvatsko-ugarskim kraljem Ludovikom I., Dubrovnik priznaje njegovu vlast i ugarski grb i tako stječe svoju neovisnost. (usp. Ćosić, Vekarić 2009: 161-162) Kako bi očuvao svoju slobodu, Dubrovnik je plaćao danak hrvatsko-ugarskom kralju sve do Mohačke bitke 1526., kada kralj Ludovik gubi bitku s Turcima. Zahvaljujući vještim diplomatima, Dubrovnik je nastavio plaćati danak, ali Turcima i tako osigurao dobre odnose kao i osjećaj mira i sigurnosti unutar zidina. Isprva je danak iznosio 1.000 dukata da bi se vremenom povećao na 12.500 dukata. (usp. Stulli 1989: 13) Tijekom 15. i 16. stoljeća Dubrovnik doživljava najveći gospodarski uspon. Redovnim plaćanjem danka Turcima, Dubrovčani su osigurali slobodnu kopnenu i pomorsku trgovinu na istoku što je svakako pridonijelo razvoju i napretku Republike. (ibid: 14)

Dubrovačka vlastela imala je glavnu upravljačku funkciju, točnije, obavezu obnašanja vlasti. Njihov je društveni krug bio zatvoren, nije bilo moguće primiti građane unutar redova vlastele, čak ni ženidbenim putem. Ukoliko je pripadnik vlastele oženio građanku, automatski je gubio svoj status. Vlastela, okupljena u Velikome vijeću, imala je sva politička prava. Donosili su zakone, rješavali sva državnopravna pitanja i birali službenike kao i članove Vijeća umoljenih. Vijeće umoljenih bilo je političko tijelo koje je uređivalo pitanja vanjske i unutarnje politike, uređivali su zakone koje su davali na prijedlog Velikom vijeću. Vijeće umoljenih je biralo službenike za Malo vijeće koje se bavilo unutarnjim komunalnim poslovima. (usp. Ćosić, Vekarić 2009: 162) Osim toga, Malo vijeće sastavljeno od sedam članova, biralo je između sebe kneza. Iako se činilo da je knez pravi vlastodržac, više je bio figura. Njegov je mandat trajao mjesec dana (usp. Stulli 1989: 25-27). Državni i gospodarski uspon popraćen je i društvenim raslojavanjem. Osim vlastele, izdvajali su se i bogati građani koji su svoj imetak stekli uspješnom trgovinom i pomorstvom. Udruživali su se u bratovštine kojima je upravljala i pomagala vlastela dajući im razne

¹ Dunja Fališevac, *Dubrovnik-otvoren i zatvoren grad*, Ljevak, Zagreb, 2007.

povlastice i poslove. Međutim, koliko god građani gomilali svoje bogatstvo, nikad nisu postali dio vlastele. Suradnja između vlastele i građanstva bila je poznata no nikad nije oslabila društvene razlike. Najbrojniji su bili pučani gdje su pripadali sitni trgovci i ostala pomoćna radna snaga. (usp. ibid)

Sredinom 15. stoljeća Dubrovnik doživljava svoj kulturni i prosvjetni rast. Zahvaljujući dobro organiziranome školstvu i vanjskoj politici, dubrovačka vlastela svoju djecu šalje na visokoškolske studije, većinom na talijanska sveučilišta. Troškove studija pokrivala je dubrovačka vlada u potpunosti. Studenti su ti koji uvijek preispituju realnost oko sebe, izražavaju svoje nezadovoljstvo često i kroz prosvjede, a to nije bilo nešto što bi odgovaralo dubrovačkom ugledu (usp. Ratković 1965: 10). Najpoznatiji dubrovački student je Marin Držić, najbolji i najuspješniji hrvatski komediograf i književnik. Iako potječe iz skromne trgovačke obitelji, 1539. odlazi na studij u Sienu gdje ga dvije godine poslije biraju za rektora studentskog doma i vicerektora sveučilišta. Držić nije nikada završio studij i u Dubrovnik se vraća 1545. godine. U razdoblju od 1548. – 1559. godine nastala je većina njegovih književnih djela. U svojim je komedijama često i kritički izražavao stav o Dubrovčanima, ismijavao način života i njihova promišljanja. O njegovom nezadovoljstvu u Dubrovniku pisao je i Milan Ratković: „On koji je u Sieni imao značajnu ulogu, koji se kretao među viđenim i naprednim ljudima, koji je s najvišim predstavnicima Siene dočekivao papu i vladara, sad se iznova morao prilagođavati nazorima svojih konzervativnih zemljaka.“ (ibid)

Geografska blizina omogućila je razne dodire između Dubrovnika i Italije. Trgovalo se, razmjenjivala su se dobra kao i literatura. Mnoga su dubrovačka djela i tiskana u Veneciji. Dokaz da su Dubrovčani bili dio sredozemnog latinskoga svijeta pokazuje i humanistička književnost. Ističu se Ilija Crijević sa svojim pjesmama, epigramima i pismima, humanistički teolozi Ivan Stojković i Juraj Dragišić kao i humanist-laik Nikola Nalješković. Središnja dubrovačka kulturna ličnost, koji je ujedno i nekoliko puta obnašao dužnost kneza, je filozof Nikola Vitov Gučetić. Najveći njegov doprinos je u ekonomiji, a pisao je i o teoriji države i o životu obitelji. (usp. Stulli 1987: 111)

Renesansa u Italiji započinje Petrarkinim *Rasutim rimama* pa je utjecaj njegovih soneta vidljiv i u hrvatskoj poeziji i taj pravac nazivamo petrarkizam, No, nije

samo Petrarka utjecao na dubrovačke pisce nego i Sannazaro, Bembo, Poliziano, Serafino i mnogi drugi pjesnici. (usp. Fališevac 2007: 10) Tematizira se ljubav prema ženi i njezina ljepota, zatim povijesno-politički sadržaji kao i kršćansko-teološke i biblijske teme, briga i ljubav prema užem zavičaju, ljudske vrline i mane, odnos vlasti i pojedinca te odnos prema tjelesnome i seksualnosti (usp. ibid).

Dubrovnik je do kraja 16. stoljeća postao grad s popločenim ulicama, kanalizacijom i vodovodom. Bio je napredniji i razvijeniji u mnogočemu, superiorniji od bilo kojega grada na Jadranu. Svečane proslave za svetoga Vlaha, njegova zaštitnika, bile su raskošne, kazališne predstave, domjenci i razne druge priredbe pokazuju zavidan kulturni život u Republici. Dubrovačka Republika je u svijet slala vrlo jasnu predodžbu. Suvremena i suverena koja je imala jasno određene zakone i pravila. U njoj se poštovao red i pravda, bila je simbol mira, blagostanja i reda. Dubrovačka fortifikacija odolijevala je stoljećima i postala simbolom moći.

Na dubrovačkim zidinama malo se ratovalo pa se zbog toga ondje lakše živjelo i pisalo. Najviše od svega slavila se sloboda. Jure Kaštelan zapisao je: „Kad bi na svijetu bilo više Dubrovnika, samo jedan od njih bio bi pravi: ovaj istinski, nepatvoreni, jedini Dubrovnik od kamena i svjetlosti. Ovaj otvoreni dlan pod zvijezdama, pružen svijetu. Jedinstvena pozornica na kojoj prošlost i budućnost imaju zajedničko značenje, vlastitu stvaralačku mjeru. Dubrovnik nije samo umjetničko djelo nego i sam stvaralac kroz vjekove. Izložen utjecajima, a uvijek vlastit. Okrenut vjetrovima, a uvijek stamen i čvrst.“ (Prosperov Novak 2001: 12) Iz njegovih riječi predodžba o Dubrovniku vrlo je jasna, no što su Dubrovčani mislili o sebi i kakve predodžbe su imali jedni o drugima odnosno jedan društveni sloj o drugome, danas samo interpretiramo i zaključujemo na temelju literarnih i dostupnih arhivskih izvora. U tomu, navodno, vrlo otvorenome i slobodnome gradu, predodžbe o ženama jesu ipak nešto što plijeni posebnu pozornost. Dubrovnik u 16. stoljeću proživljava svoje zlatno doba. Od srednjovjekovne komune do slobodne Republike, oblikovao je svoju prepoznatljivost ističući pritom slobodu koja je bila nit vodilja svih sfera života; društvenog, obiteljskog pa tako i političkog. Dokaz tomu je i natpis na vratima tvrđave Lovrijenac gdje stoji *NON BENE PRO TOTO LIBERTAS VENDITUR AURO* ili *Sloboda se ne prodaje ni za sve zlato* (ibid). No gradske zidine, koje slove za jedne od najljepših i najčvršćih u Europi, bile su štiti, a vrata od Pila jedini kopneni ulaz u Dubrovnik. Ta su se vrata svaku su se večer zatvarala. Lako je moguće da

zatvaranje vrata simbolizira i zatvorenost dubrovačke sredine. Primjer zatvorenosti je način odijevanja dubrovačkih plemkinja. Tako Zdenka Janeković Römer piše o komentarima supruge jednog francuskoga trgovca. Naime, mnoge žene pratile svoje supruge na poslovnim putovanjima. Voljele su dolaziti u Dubrovnik i šetati Stradunom. Za vrijeme jedne šetnje Filipa du Fresne Canaya, supruga francuskoga veletrgovca, prokomentirala je odijevanje dubrovačkih plemkinja. Istaknula je kako uglavnom nose „neku grimiznu ili crvenu tkaninu s tako mnogim i gustim naborima pitajući se kako mogu podnijeti toplinu s toliko tkanine na leđima, a samo su im rukavi od svile, sa zlatnim pucetima.“ (Janeković Römer 1999: 351-352) Osim ženskih opaski, i drugi strani trgovci počeli su primjećivati da dubrovački plemići vole više crnu nego li plavu kosu na ženama, dok je u francuskim plemićkim krugovima, zlatna boja kose bila poželjna. Engleski trgovac Edmond Cleray spominje i nekakvu piramidu, visoku stopu i po, koju su žene nosile na glavi što je znao viđati na slikama u Francuskoj, koje su otprilike stare stotinu godina. (usp. ibid: 352) Janeković Römer zaključuje kako su svi došljaci u Dubrovniku, neovisno jedan o drugomu, okarakterizirali odjeću dubrovačkih žena prečednom jer je skrivala tijelo iza nepotrebnih gustih nabora. Putenost se nije smatrala vrlinom već opasnošću koja je morala biti pod kontrolom. (usp. ibid 1999: 353)

3. PREDODŽBE O ŽENAMA

U srednjem vijeku nisu postojala jednoznačna stajališta o ženama. Predodžba o ženi počivala je na biblijskom viđenju žene, ali je i proizlazila iz autoriteta teologa i srednjovjekovnih mislilaca. Svi intelektualni autoriteti srednjega vijeka poput Tome Akvinskog, Jeronima, Alberta Velikog, nadovezivali su se na antički pogled na ženu čiji je začetnik bio Aristotel. Aristotel je tvrdio da su žene moralno i intelektualno inferiornije muškarcu. Doprinos ovakvome uvjerenju dala je biološka činjenica odnosno da su muškarci fizički snažniji, a samim time i nadmoćniji. Tomu je još i pridonijela dualna koncepcija muškoga i ženskoga principa prema kojoj je obilježje muškosti racionalnost i intelektualna sposobnost, a žensko obilježje iracionalnost i senzualnost. (usp. Janeković Römer 2009: 887) To nam najbolje prikazuje i biblijska priča kojom započinje Knjiga Postanka, priča o Adamu i Evi. Oboje su prognani iz zemaljskog raja zbog grijeha koji je Adam počinio na nagovor svoje žene. Eva je Adamu ponudila zabranjeni plod koji je ubrala sa stabla spoznaje. Time su prekršili Božji zakon što je rezultiralo progonom iz raja. Također, prema biblijskoj priči, prvo je nastao muškarac, a zatim žena što je često služilo i kao argumentacija stavu da nisu žene one koje stvaraju novi život već muškarci. Budući da je nastala od Adamovog rebra, zaključivalo se da je žena podređena muškarcu jer zahvaljujući upravo njemu ona postoji. Smatralo se da su muškarci ti koji mogu stvarati novi život dok su žene samo zapravo *pasivni receptori*. (usp. *ibid*) Mnoga srednjovjekovna filozofska, medicinska i književna djela isticala su nedostatke žena. Od njezine lascivosti, snalažljivosti, prevrtljivosti, zavodništva, pasivnosti i nesposobnosti. Dakako, žena može imati vrline ako ju njezin muškarac nauči obuzdati. (usp. *ibid*: 888) Takva razmišljanja bila su plodno tlo za širenje mizoginije. Sukladno tomu, u srednjem vijeku postojala su djela koja su prikazivala ženu kao demonsku ženu ili zavodnicu. U književnim djelima opisane su prilikom sklapanja pakta s vragom i drugim paklenim silama kako bi vezale uza se muškarce, uzimajući im pritom dušu (*ibid*). Razne interpretacije biblijskih priča oblikovale su dominantne srednjovjekovne predodžbe o ženama. Žena koja muškarca dovodi u opasnost koristeći pritom sve svoje zavodničke moći i žena koja čuva svoju čistoću, dakle antiteza grješnoj tjelesnosti. (usp. Frangeš 1987: 111-114) O tomu piše i Rosalind Miles u svojoj knjizi *Ženska povijest svijeta*. Ondje opisuje razlog muškarčeva straha od ženskoga tijela i takve

vrste grješnosti te zaključuje da je to zbog toga što su žene doživljavane kao „prazne posude što plutaju kud ih je volja, pokretane tek mišićima koji im pulsiraju među nogama. “(Miles 2009: 147) Vjerovalo se da žene pri snošaju crpe muškarčevu energiju i uzimaju ono najbolje od njega. Sve to, rezultiralo je „opsjednutošću ženskim tijelima kao izvorima koji okružuju i onečišćuju, ne samo muškarčevo tijelo nego i dušu“ (ibid: 151).

Predodžbu o ženama možemo iščitati iz korpusa hrvatske srednjovjekovne književnosti, a možemo ih podijeliti u tri skupine. Prvu skupinu čini predodžba žene kao apsolutnoga utjelovljenja čistoće i ideala, prema liku Blažene Djevice Marije. Ona je najveći stupanj idealizacije, divinizacije i glorifikacije ženskoga bića, ponajprije zahvaljujući religijskoj ulozi i nadnaravnome statusu koji je, prema kršćanskome nauku, smješta na vrh hijerarhijske ljestvice Božjih stvorenja. (usp. Frangeš 1987: 111–114) Drugu skupinu čine predodžbe o sveticama, djevicama, udovicama i mučenicama koje su prisutne u hagiografskim legendama. Predstavljaju ideal srednjovjekovnoga kršćanstva, obilježene su tjelesnom i duhovnom ljepotom, ustrajnošću u vjeri, mudrošću nekarakterističnom za ostale žene, čednošću i hrabrošću koja ne posustaje ni kada su suočene s mučeničkom smrću (ibid). Treću skupinu predodžbi o ženi nalazimo u statutima, ponekim legendama te u starozavjetnim apokrifima. Tu ubrajamo ženu iz stvarnoga života prikazanu kroz osobno viđenje autora tekstova. Ovdje predodžba o ženama varira od otvorene i apsolutne mizoginije, posebno u glagoljaškoj pjesmi *Ženska ljubav*, do njezine divinizacije. Pjesma je dio moralističkoga djela *Cvet svake mudrosti*, a sačuvana je u Tkonskome zborniku. Iako je zbornik nastao početkom 16. stoljeća, vjeruje se da pjesma datira s početka 14. stoljeća te da ju je napisao nepoznati glagoljaški redovnik. Kroz pjesmu, autor promovira celibat, a piše ju kao upozorenje muškarcima, a i drugim redovnicima što dokazuju i prvi stihovi pjesme.

*Sliši vsaki človik ovo
ter pameti vele dobro.
Ove riči ke su ovdi
na pamet vam vazda budi.
Razumnim vam se govori
vsaki od vas da razumi.
Čuj se vsaki*

*moćno žene
kako ljute zale zmije,
navlastito redovnici
ki ste božji službenici.² (1–11)*

Autor savjetuje kako je najbolje sa ženom ništa ne činiti, a nabrajaju se i muškarci koju su svoju slabost prema ženama iskazali. Zanimljiva je usporedba žena s ognjem kojemu je uvijek potrebno još drva kako bi se vatra održavala kao i s paklom, zemljom i studencem bez dna. U svrhu prikazivanja žene kao krajnjeg grijeha, autor upotrebljava i animalne metafore tako u pjesmi čitamo o ženi kao o gladnoj vučici, gorskoj zvijeri i zloj zmiji. Niti jedan ban ili kralj ne bi se mogao oduprijeti kako ženinoj ljepoti tako i njezinoj zloj naravi. Zbog toga čovjek često zaboravi na Boga i samoga sebe, a štogod učinio za ženinu ljubav nikada neće biti dovoljno. Iz takvih stihova odnosno stavova proizlaze i savjeti: ženu ne treba gledati, ni razgovarati s njom jer su sva zla svijeta zbog nje i počinjena. Prema anonimnome autoru, najbolje je ljubiti Isusa Krista jer će jedino tako zaraditi spasenje i vječni život. Osvrnemo li se na cijelu pjesmu, jasno je da se ne misli na sve žene. Vidljivo je to iz stihova:

*A ovo su zli prilici
mladoj ženi i divici. (41–42)*

Čini se da je kritika upućena ženi ili jednoj predodžbi žene odnosno određenoj skupini žena. (usp. Plejić Poje 2008: 30–31). U pjesmi se ne rabi množina imenice žena, sve do stiha gdje se napominje:

*Takova ti je vsaka žena,
pohoti j' ona vazda željna,
zla vučica vazda gladna
tere moćno vele žajna. (53–56)*

² Stihovi preuzeti, v. Dubravka Bogutovac, "Katalog u zrcalu: srednjovjekovna mizogina pjesma Ženska ljubav i Anka satira Marka Marulića", *Colloquia Maruliana*, sv. 18, br. 18, 2009., str. 151.

Jedna je žena ili određena skupina žena okarakterizirana kao mamac i zamka koja uzrokuje gubitak muškarčeva identiteta. Opisana je i kao demon koji sve što dotakne uništi. Dubravka Bogutovac zaključit će da se radi o srednjovjekovnoj pjesmi u kojoj autor progovara u ime svih i za sve muškarce, moralizatorski oblikuje svoj monolog koji je svakako didaktičkoga karaktera, nastao je kao pokušaj obrane kreposnog redovničkoga života. (usp. Bogutovac 2009: 214)

Mizoginiji se suprotstavlja kult plodnosti koji Danijel Berković objašnjava ovako: „Sada se dakle, suprotno mizoginijskom ženomrstvu, susrećemo sa sasvim radikalno drugačijim stavom u odnosu prema ženi, a to je kult obožavanja žene. U osnovi ovaj kult proizlazi iz povijesti religija, utemeljen je u kultu plodnosti, a pokazuje izrazito sinkretističke elemente.“ (Berković 2009: 306)

Religija je ženama nametnula još jednu ulogu, ulogu majke. Prepoznamo to u liku Bogorodice, a naziva se još i Marijinim kultom. Dakle govorimo o drugoj dominantnoj predodžbi žene, točnije, čiste žene i dobre majke. Marijin kult nosio je novu predodžbu o ženi, o njezinoj vrijednosti i položaju u društvu. Lik Bogorodice u srednjovjekovnoj književnosti zauzima posebno mjesto, ne uspoređujući je sa drugim ženskim likovima. Prikazana je kao idealna gospa, ujedinjujući u sebi senzualnost s idealizacijom i misticizmom srednjovjekovnog vjerskog duha. (usp. Fališevac 2009: 60) Anna-Maria Grünfelder navodi da je upravo Evin grijeh kolektivni teret svih žena, a lik Bogorodice samo radikalna opreka Evinom. Piše i o podijeljenosti predodžbe o ženama u okviru teološkog konteksta. Prema njoj, žene mogu biti, crno-bijelom tehnikom, podijeljene kao „demonizirane ili idealizirane“. (Grünfelder 1988: 49)

Žanrovski raznolika srednjovjekovna djela predstavljala su ženu kao apstrakciju koja simbolizira krajnje zlo ili kao krajnje dobro. Primjećuje se to u plošnim likovima koju nam nude srednjovjekovna djela. Bogorodice, mučenice i svete, a kao potpuna suprotnost tim predodžbama jesu demonski likovi žena. Marijin kult i lik utjecao je na stvaranje ženskih diviniziranih likova i lirskih subjekta u 16. stoljeću, a kasnije će nastajati i vjerni i prekrasni ženski likovi po uzoru na petrarkistički poeziju. (usp. Frangeš 1987: 115)

Sve do Tridentskog koncila (1545. – 1563.) pravila svjetovnog života uvelike je kontrolirala Crkva. Nakon koncila smanjeno je njezino uplitanje u svjetovne vlasti. Srednjovjekovna žena klasificirana je prema svojoj ulozi u društvu odnosno ovisno o tomu je li djevica, majka ili udovica. Ženin životni smisao primjetan je u ulozi majke, a ako se nisu mogle ostvariti kao supruge i majke služile su Bogu zatvarajući se u

samostane. Udovice su pak imale obvezu pomagati u raznim crkvenim aktivnostima, od pomaganja bolesnim ljudima do pomaganja oko crkvenih obreda. (usp. Janeković Römer 1994: 124) Nasuprot tim predodžbama postajala je i ona negativna – bludnice, čini se, ipak blaža u odnosu na demonske žene. Djevojke spremne za udaju, djevice, imale su zadatak očuvanja svoje čistoće prema uzoru na Marijin lik.

Sve to prethodilo je stvaranju renesansne predodžbe o ženi unutar dubrovačkih zidina. Slavica Stojan u svojoj knjizi *Vjerenice i nevjernice* pomoću arhivskih zapisa, interpretira i objašnjava njihovu predodžbu, imajući na umu vremenski odmak kao i psihosocijalnu komponentu. (usp. Stojan 2003: 11) Također, piše i o slučajevima silovanja mladih djevojaka koje su pred zakonom rijetko kad prikazane kao žrtve. Prikazane su kao inicijatorice seksualnog čina koji je posljedica njezine moralne slabosti. (usp. Stojan 2003: 13–14) Kretanje plemkinja bilo je ograničeno. Ulicama i glavnim trgovima, mogle su se prošetati isključivo u pratnji svojih supruža, oca ili brata. Žene koje su se kretale u javnome prostoru bez pratnje muškaraca bile su izložene raznim napadima i klevetama koje su mogle dovesti u opasnost njihovu čast i moral. (usp. Marković 1970: 36)

Udane žene, majke i udovice, bile su sigurne od bilo kakvoga iskušenja. Ipak, društvo je tako normirano, a udovice i žene koje nisu bile udane i vodile život nepoznat javnosti, često su bile nazivane prostitutkama. Jedini izlaz i spas od takve situacije bio je odlazak u samostan. Stojan primjećuje kako zločini poput silovanja, sakaćenja mladih djevojaka, preljuba, odbijanje ženidbe zbog nedovoljnog miraza i napuštanje trudnih žena nisu pripisani muškarčevoj krivici već grijehu ženskoga roda. (usp. Stojan 2003: 15) Ženama preljub nije bio nikako dozvoljen, a prema pravilima žena bi, nakon smrti muža, trebala ostati sama. (usp. Janeković Römer 2007: 16) Zdenka Janeković Römer govori o negativnim predodžbama ženskog bića. Žena nije cjelovito biće već nesavršeni čovjek a odnos prema njoj određuje uloga koju ima u društvu. Muškarac je taj koji smije i zna njome upravljati. Treba naglasiti i da ljubav nije bila pretpostavka za ulazak u brak pa se u takvoj zajednici prema ženama dosta loše odnosilo ako nisu bile poslušne prema svojim muževima. Često su kažnjavanje batinama. (usp. Janeković Römer 2007: 40–47)

Ovaj kratki presjek predodžbi i položaja ranonovovjekovne žene poslužiti će nam u analizi i shvaćanju predodžbe o ženi u hrvatskim renesansnim dramama jer uzroke književnih predodžbi leže u ranijim stoljećima i književnim djelima.

4. PREDODŽBE O ŽENAMA OČIMA FILOZOFA I TRGOVCA

4.1. Ukroćenje i obuka vrapčica³

Benedikt Kotruljević, dubrovački ekonomski pisac i trgovac, osnivač je moderne ekonomske misli. Važnost njegovog opusa je u tomu što je napravio veliki pomak u dvosustavnom knjigovodstvu i etici rada. Dokazuju to i njegova djela *Knjiga o umijeću trgovine*, *O prirodi cvijeća*, *O izboru supruge*, *O trgovini i savršenom trgovcu* i *O plovidbi*.

Osim što u svojim djelima naglašava važnost marljivosti, usredotočenosti i obrazovanja za pojedina zanimanja, daje i predodžbu o ženama, točnije kakva bi trgovčeva žena trebala biti kao i predodžbu njihovoga odnosa. Smatrao je da muškarac, birajući sebi ženu, mora voditi računa o ugledu njezine obitelji, njezinome zdravlju odnosno plodnosti, ali i osobinama što je često bilo važnije i od visine miraza. Suprotno drugim mišljenjima dubrovačkih ženika, vjerovao je da je brak zrelog muškarca i adolescentkinje nije mogao biti uspješan iz razloga što ih je malo toga moglo povezivati. Vidimo to iz savjeta koje piše trgovcu kada odabire ženu, prikladnu životnu družicu pa daje tipove udavača. Uvjeti za sklapanje ženidbenog ugovora bili su punoljetnost partnera, odnosno, 12 godina za žene, a 14 za muškarce te pristanak očeva tih dviju obitelji. Ženidbeni ugovori imali su rok četiri godine što je značilo da se unutar tih godina brak mora sklopiti. (usp. Janeković Römer 1994: 55–56) To bi značilo da je djevojka mogla stupiti u brak sa šesnaest godina i dijeliti bračnu zajednicu s, često, dvostruko starijim muškarcem. Kotruljević savjetuje: „Ako ti od 28 godina uzmeš ženu od 16, učinit ćeš je kakvom budeš htio. Ne uzmi ženu mlađu od 16 godina, jer su u toj dobi muškarac i žena savršeni i rađaju savršenu djecu.“ (Kotruljević 2016: 144) Najboljim izborom smatra one koje hoće lijepe riječi. Ne trpe surovost, jer njihova narav prezire osorne riječi i udarce, lako nauče znanje i dobre običaje. (ibid: 145) Pučanke su se nalazile u nešto u boljem položaju jer su se često udavale za svoje vršnjake. Jedan od savjeta koji se spominje u literaturi jest da se sa ženom postupa čvrsto no ne i grubo jer jadan je onaj čovjek koji diže ruku na svoju ženu. Trudi se da ju ne počneš tući, jer čim na nju staviš ruke, grdno si se

³ Preuzeti Kotruljevićevi citati, v. Benedikt Kotruljević, *Knjiga o umijeću trgovanja*, Lider Media, Zagreb, 2016., str. 144

zapleo.“ (ibid: 140–141) Ipak, ako je žena ohola i glupa, kada dođe u muževu kuću ponašat će se kao da je izašla iz tamnice na slobodu, postaje divlja. U takvim slučajevima, Kotruljević navodi da ženu treba opominjati i prijetiti batinom. Ako je i dalje neposlušna „neka ti batina bude zadnji lijek.“ (ibid) Autor naglašava kako voli umilne i ženstvene žene koje cijene lijepe riječi, dobro su odgojene i plemenita duha. Ako nisu umiljate savjetuje muškarcima da miluju svoje žene, da ih oni učine umiljatima jer nisu djevojke krive što su bile „držane kod kuće od svojih otaca u strahu, što je neuk odgoj bez i traga blagosti, a ja ti kažem da s djevojkama treba dobro postupati ako želiš da budu poštene, dobre i mudre.“(ibid: 142) Onaj koji bi imao upravo ovakvu ženu, pratila bi ga sreća i na drugim životnim poljima. Zaključuje kako je teško onim muškarcima koji imaju plašljive, divlje, lakomislene, tupe, debele, a pogotovo ohole, grube i osorne žene koje čovjeku čine život gorkim i čiju je narav jako teško podnositi. (ibid: 147) Brojne su stranice u njegovim knjigama posvećene i seksualnom životu u braku. Naglašavao je kako i u tom pogledu muževi moraju naučiti obuzdavati svoje supruge. Ističe kako se suprug može opravdati od nevršenja bračnih dužnosti. Ako je bolestan i ako je umoran od pretjeranoga vršenja, žena mora to shvatiti i uvažiti takva opravdanja jer je savršenstvo u umjerenosti. U nastavku teksta prikazuje se autorov kontradiktoran stav što se tiče ispunjavanja bračnih dužnosti: (...) „muž je obavezan vršiti bračne dužnosti prema ženi ne samo kad ona to izričito traži nego i kada je po znacima očito. To ne vrijedi u obrnutome smjeru jer se žene više srame da traže ispunjenje dužnosti. Muž ne smije opominjati ženu da ne traži odnose ako ne postoji valjan razlog, a ni onda ne smije inzistirati zbog opasnosti koja može nastati. Na zapovjedne blagdane i postove neka ne traže izvršenje bračne dužnosti, ali ako jedan bračni drug zatraži, drugi mora izvršiti.“ (ibid) Čak i ako je žena pred porodom, bračna dužnost se može izvršiti, s time da suprug ne smije pitati, ali supruga može dozvoliti. Svakako, muškarci su ti koji su, naposljetku, odgovorni za ponašanje njihovih suprug. Idealna žena je za njega ona koja je „lijepa, moralna, poštena roda, nježna, dražesna, razborita, postojana, ozbiljna, mila, marljiva, blaga, čedna, milosrdna, ljubazna, pobožna, velikodušna, uzdržljiva, darežljiva, radina, umjerena u jelu i piću, trijezna, oštromna i vrlo zaposlena.“ (ibid: 139) Zanimljivo je primijetiti kako Kotruljević ne navodi i popis vrlina kakav bi idealan suprug trebao biti osim pokojeg savjeta, da prema svojoj supruzi budu čvrsti, ljubazni, ali i nježni. Kada spominje da žena mora biti vrlo zaposlena, piše o caru Oktavijanu koji je dao da njegove kćeri uče plesti, tkati, šiti i druge

poslove. Opisuje carev stav koji govori da je trenutno vladar svijeta, no kako nije siguran hoće li se ikada njegove kćeri naći u kakvoj nevolji i ne želi da jednoga dana ne budu mogle živjeti od svoga rada. (usp. ibid) U literaturi se često uz njegovo ime vezuje činjenica da je prvi Dubrovčanin, barem poznati, koji je školovao svoje kćeri. U svojoj knjizi piše i zašto ih je školovao: „Neke su žene kratke pameti i lakomislene, htjele bi nešto učiniti, ali lako zaboravljaju. One su uzgojene od djetinjstva bez znanja. Najviše se jača pamćenje ako se vježba. Ako im se zada nešto da nauče pamćenje im postaje snažnije i djelotvornije. Mene su kudili zašto činim da mi kćeri uče gramatiku i da recitiraju Vergilijeve stihove naizust. To ne radim da postanu savršene u gramatici i retorici već i da postanu razborite i pametne te dobra, čvrsta i zdrava pamćenja, od čega za onoga tko osjeća nema većeg dara.“(ibid: 142) Znamo da u 16. stoljeću brak nije sklapan iz ljubavi, barem ne između dubrovačkih plemkinja i plemića. Bračna nevjera je za plemiće bila prihvatljiva, sve dok se za nju nije znalo. Ipak, Kotruljević savjetuje bračnu vjernost kako bi mogli živjeti dugo i skladno.

Čini se kako Kotruljević donekle nasljeđuje srednjovjekovnu predodžbu o ženi, parafrazirajući Aristotela pisao je: „žena je nesavršen čovjek otisnutom krivnjom nestabilnosti.“ (ibid) Iako je za nju predstavio popis karakteristika koju je trebala posjedovati, svejedno možemo iščitati njegov ambivalentan stav u predodžbi o ženama. S jedne strane govori o njoj kao o manjkavom muškarcu, dok ju s druge stane, nudeći popis karakteristika, prikazuje kao ideal.

4.2. Onako kao što čvor steže drugi i čini ga jačim⁴

Renesansnu predodžbu o ženi najbolje iščitavamo u posveti *Dijaloga o ljepoti* čiji je autor Dubrovčanin Nikola Vitov Gučetić. Hvalio je žene pišući kako „žensko biće treba sagledati kompleksno, sa svim svojim moralnim, intelektualnim i duhovnim sposobnostima.“ (Gučetić 2008: 35)

Nikola Gučetić u djelu *Dijalog o ljepoti* iznosi kako su žene sposobnije od muškaraca jer svaka spoznaja dolazi od osjetila. U dva platonistička dijaloga Gučetić razvija popularnu renesansnu tematiku ljepote i ljubavi kao ispunjenje trajnog izazova pomirenja neoplatonizma i renesansnog poimanja čovjeka. Misaona isprepletenost predstavljena u *Dijalozima* odraz je posebnosti onovremenih filozofskih i književnih orijentacija i zrcali nazor na svijet tog dinamičnog odsječka ljudske povijesti. (usp. Zgorac 2007: 615)

Gučetić je pripadnik dubrovačke, vlasteoske obitelji, obrazovani pisac i filozof koji se, međutim, nije poput ostalih pisaca obrazovao u Italiji, već u rodnome gradu. Bavio se proučavanjem raznih filozofskih pitanja, političkih tema i praktične filozofije. Njegovo stvaralaštvo značajan je doprinos filozofskim raspravama kasno renesansnog razdoblja. Gučetić je bilježio prve glasove žena i takozvanu prvu pojavu ženskoga pitanja (*querelle de femmes*)⁵ i to kroz pojavu prvih žena spisateljica. Divinizacija žena u renesansnom Dubrovniku stvorit će *mit* o ženi, točnije o Cvijeti Zuzorić, što je i danas vrlo zanimljiva tema mnogim istraživačima. Upravo ona postaje inspiracija i povod Gučetićevoj ženi Mariji Gundulić-Gučetić u pisanju predgovora za obranu žena u *Dijalogu o ljepoti*. To je vrlo važan istup u samoj književnoj produkciji. Marija Gundulić bila je poznata po svojoj učenosti što je najbolje iskoristila u iznošenju misli u obranu ženskoga spola, čak i radikalnije od svoga

⁴ Citat preuzet iz rada Ivane Zagorac kojim sažima Gučetićev stav o odnosu muškarca i žene. v. „Nikola Vitov Gučetić: o ljepoti, ljubavi i ženama“, *Filozofska istraživanja*, sv. 27, br. 3, 2007, str. 615.

⁵ Francuska fraza *querelle des femmes*, označava *žensko pitanje*. Preciznije, to se odnosi na književnu raspravu o prirodi i položaju žena. Ta je rasprava započela oko 1500. Prvi koji je postavio pitanje ženskoga statusa bio je filozof Heinrich Agrippa iz Nettesheimsa. Godine 1509. Agrippa je održao predavanje o vrlinama ženskog spola i svojom reinterpetacijom biblijskih, grčkih i rimskih tekstova ponudio drugačiji pogled na ženu. Tvrdio je da žene nisu sputane i zanemarene zbog prirodnih razlika već društvenih. Dakle, razlika spolova je samo društveni konstrukt. Talijanski književnik Baldassare Castiglione sažima Agrippove ideje u knjizi *Dvorjanin* (1528.) Castiglione je, također, smatrao da muškarčeva dominantna uloga u društvu ograničava žensku slobodu, ali nije dovodio u pitanje muškarčevu sposobnost vladanja kao Agrippa. Talijanski pjesnik Ludovico Ariosto staje u obranu žena. U svome *Bijesnom Orlandu* tvrdio je da žene mogu biti časne, a njihov moralni kompas ne treba dodatno stavljati na kušnju. Poticao je žene da pišu svoju povijest umjesto da to muškarci čine za njih. (usp. Viennot 2013)

supruga. Nastojala je dokazati muškarcima da je tvrdnja žene kao nesavršenoga bića potpuno netočna. Ona piše: „Međutim, kad bi oni htjeli biti manje lični i suditi razumno, vidjeli bi da je naš spol onako savršen kao što je i muški u svojoj vrsti, tako da se apsolutno ne može reći da je jedan vredniji od drugoga. A kad bi se to baš i moglo reći, držim da bi ženama morala pripasti veća pohvala kako bi se začepila usta njihovim napadačima i otvorile oči razuma, jer je ljepota tijela jasan dokaz ljepote duše.“ (ibid: 43) Jasno je isticala da je kod žena veća ljepota nego li u muškarca, a sve to potkrepljuje činjenicom da se muškarci nekad ponašaju i poput divljaka. Kao argument tvrdnji da su žene sklonije boljem shvaćanju svijeta ideja nego li muškarci, iznosi imena mudrih i učenih žena starog Rima i Grčke; Teokleja, Pitagorina sestra, Plutarhu, Pitagorinu kći, Lasterma i Aksioteja, koje su bile njegove učenice. Iz rimske povijesti izdvaja Lejilu Sabinu, za koju je smatrala da je najumnija Rimljanka, predavala je u Rimu grčki i latinski jezik. Spominje još i Korneliju, poštovanu zbog znanosti. Na kraju u posveti Marija zaključuje: „Ne vidite li vi odličnost našega spola kod Grkinja i Rimljanki po kojima može svaki od naših napadača jasno vidjeti da smo savršene u spekulativnim naukama, gotovo i više od muškaraca, makar nas većinom nadmašuju u oružju i u drugim djelatnim poslovima, ali ne stoga što oni nadmašivali našu savršenost, nego što ti poslovi dokazuju više njihovu tjelesnu savršenost nego li čistoću duha.“ (ibid: 44) Čitamo li dalje posvetu, uočiti ćemo kako je Marija pronašla i primjere žena koje su se proslavile i na bojnome polju. Među Rimljankama koje spominje, svoje su mjesto u tom popisu pronašle i Amazonke, za koje kazuje da su vrlo jake u oružju i proširile svoje carstvo na veliki dio Azije. Posvetu završava spominjući svoju suvremenicu Margaritu Menčetić za koju piše da, osim što je lijepa, da je i najočitije pokazala kako žene mogu lakše učiti i razvijati oštrije i skloniji um za znanost nego li muškarci. (ibid: 45)

Dijalog o ljubavi i Dijalog o ljepoti tiskani su u jednoj knjizi 1581. godine. U literaturi se navodi da je to, zapravo, drugo izdanje uz napomenu da nije poznata točna prva godina objavljivanja. Njegove reference su vrlo jasne jer osim što se poziva na Aristotela i Platona, poziva se i na Dantea i Petrarku što daje naslutiti njegov književni uzor. No, ovdje su teme ljepote i ljubavi ipak prepuštene ženama na raspravu. No, kako bi razgovor bio shvaćen kao vrijedan doprinos filozofskoj misli, Gučetić se pobrinuo da dvije sugovornice smjesti u ljetnikovac. (usp. Zagorac 2007: 618) Ljetnikovci su uvijek bili simbol udaljavanja od svakodnevnih poslova, dokolica u kojoj se moglo bezbrižno posvetiti časnim istraživanjima i pisanju. Nitko bolje ne

može voditi takav razgovor nego li dvije žene, Marija i Cvijeta, koje si i međusobno komplimentiraju, a sam razgovor je obogaćen izjavama o apsolutnoj, čistoj i odanoj ljubavi. Gučetićevo tematiziranje žena pokušaj je spajanja stvarnog i idealnog odnosno književnog i življenog. Slijedi literarni model utemeljen u petrarkističkoj lirici naglašavajući tako čast kao osnovno obilježje renesansne žene. I dok se još osjeća srednjovjekovna misao o ženama kao o inferiornima bićima, koju je još Aristotel pružao svojim interpretacijskim uporištima, Gučetić ipak u svojim radovima prikazuje drugačije viđenje žene. Može se zaključiti da je to upravo zbog njegove supruge Marije, koja je također iz ugledne dubrovačke obitelji. (usp. ibid) Potpisujući posvetu predgovoru *Discorsi sopra la Metheore d' Aristotele* i pojavljujući se kao sugovornica u *Dijalogima*, Marijino ime svjedoči jednu novu struju razumijevanja žene te otvara pitanje podudarnosti literarnog i stvarnog, povijesnog života, jedne žive superiorne žene u starom Dubrovniku. Marijina kritika u predgovoru svjedoči o dvjema stvarima. Kao prvo, otvaranju novim svjetonazorima i njegovom sudaru s već uvriježenim i odobrenim stavovima društvene zajednice. Ona kritizira one kojima smeta nova pojava, odnosno, pojava obrazovane žene, ali u istom trenutku časne, lijepe i talentirane.

Također, govorio je o praktičnim konvencijama humanističke etike u odnosima među spolovima. Točnije, pisao je o udvaranju odnosno što je ljubavnik morao učiniti kako bi žena uzvratila ljubav. Morao je pohvaliti ženu, proslaviti njezino tijelo, dušu i potaknuti je na *milosrdno* ponašanje, pomicati je svojim suzama i uzdasima. Kritizirao je svakoga čovjeka koji je smatrao da ljubav izaziva sramotni efekt i grješna stanja. Iskrenu i časnu ljubav može pružiti svaka žena, ako ju voli pošten čovjek. Prema Gučetiću, svaki nepristojan muškarac koji se žali na ženu može ju dovesti do sramote. (usp. Gučetić 2008: 249)

Obilježja dubrovačkih žena gotovo uvijek stereotipno opisuju njihovu gorljivost. Tako Gučetić opisuje žene koje „razgovaraju poput cvrčka“ (Zagorac 2007: 619) bilo na ulicama, u crkvi, sa svojim susjedima. Savjetuje da bi uzornoj ženi bilo dobro da takvo što izbjegne kako bi njezine ostale vrline došle do izražaja jer se razgovorljivost nije smatrala vrlinom ili poželjnom, barem ne na javnome mjestu. Takvo ponašanje insinuiira grubost i besramnost. (ibid) Ženina šutljivost izaziva divljenje, a divljenje dovodi do poštovanja. Poštovanje se, smatra Gučetić, može postići i bavljenjem nekim plemenitim poslovima što uključuje predenje, vezenje i tkanje. Savjetuje da žene ne izlaze same na ulicu niti se pojavljuju na prozorima. Odgovoran suprug neće

ženu pustiti da izlazi sama ili, pak, previše sa sluškinjama. Svako žensko prijateljstvo i druženje tumačilo bi se kao pokušaj ogovaranja i opasan oblik ženske zavjere. Vrlo je lako moguće da žena preko noći postane objekt krajnjeg prijezira jer je ženska čast bila izuzetno krhka kategorija. Žene su sklone utjecajima, stoga je vrlo važno držati ih podalje od obiteljskih poslova i tajni. (usp. ibid: 621) O neuključenosti i neuvažavanju žena svjedoči činjenica da se u dubrovačkom sudstvu ženino svjedočenje na sudu nije uzimalo u obzir, a jedno vrijeme nisu ni bile pozivane kao svjedokinje. (usp. Stojan 2003: 311) U djelu *Upravljanje obitelji*, Gučetić se osvrće na sedam zakona Aristotelovog *Gospodarstva*. Kao i Kotruljević, citira i parafrazira Aristotelove stavove i razmišljanja. Smatra da je za ženu važno da se ne bavi i miješa u političke poslove svoga supruga. Suprugove postupke trebalo bi časno oponašati te poštovati. No, ne iz straha. Ono što jest zanimljivo je stav govornika o tomu kako je žena koja samostalno vodi domaćinstvo sposobna i pretpostavka dobrog vladanja, iako poslije izravno kazuje: „Nek’ se igda ne dopusti ženama da se miješaju u vladanje državom, ni djelovanjem ni vijećanje.“ (Gučetić 1998: 162) Iako se žena ne bi smjela mješati u suprugove poslove, za njih mora imati osjećaj. Naravno, ne da se njima bavi nego da ima razumijevanja što vrijeme troši na posao za dobrobit obitelji. Dakle, mora mu biti potpora: „onako kao što čvor steže drugi i čini ga jačim.“ (Zagorac 2007: 615)

Gučetić je poznavao stvaralaštvo Benedikta Kotruljevića, no za razliku od njega ne piše popis ženinih vrlina već savjetuje muškarce kako te vrline iskoristiti. Čitavo je djelo prožeto mišlju i tvrdnjom da se muškarac mora suzdržavati od vjere u ženin razum.

Čitajući literaturu naišli smo na podatak da je prva verzija *Upravljanja obitelji* pisana kao dijalog između Gučetićeve supruge i nepoznatoga sugovornika. (usp. Šišak 1998: 11)⁶ Prije objavljivanja teksta sugovornici su zamijenjeni, sada se dijalog vodi između Stijepe Nikole Bunića i autora. Ne preostaje ništa drugo nego samo nagađati zašto se to dogodilo. Je li razlog tomu njegova pozicija dubrovačkoga kneza? Je li se zbog toga morao prikloniti mišljenju većine? Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da postoji povezanost između njegovih osobnih stavova i razmišljanja i njegove, sada, društvene i političke uloge. Odgovori će nam ostati nepoznati jer dostupni izvori i dosadašnja istraživanja ne daju odgovor na to pitanje.

⁶ Marinko Šišak, „Predgovor“ u: Nikola Gučetić, *Upravljanje obitelji*, Hrvatski studiji, Zagreb, 1998., str. 11.

Cvijetu i svoju suprugu smatra kompetentnim i dostojnim sugovornicama kada je riječ o ljubavi i ljepoti, a Aristotelove tvrdnje ne opovrgava, ne suprotstavlja se već nudi jedno drugačije tumačenje na temu muškarčeve nadmoćnosti nad ženom. On kazuje: „... njihov je um savršeniji od našeg, što pokazuje da su od muškaraca bolji u učenju pjesništva i primjeni umnih vrlina. Pa ako se kaže da je muškarac ženama nadmoćan, to je zato što je on vičniji oružju i vojevanju, jer je snažniji, srčaniji, vještiji u poslu, trgovini i onim učenjima koja su usmjerena djelovanju...” (ibid: 113.) Tako provlači i kritiku muškarcima koji silom žele prikazati svoju nadmoć nad ženom: „... a to što mogu muškarci izdržati veće napore, bilo one koje iziskuje učenje ili kakvi drugi poslovi, razlog je što sebi prisvojiše premoć i prisiliše žene na služinske vještine, gotovo zavideći njihovom savršenstvu...” (ibid: 114)

Renesansni pisci, poput Gučetića, pitanje časti smatraju vrlo važnim, koja se kod žena u najvećoj mjeri odnosi na očuvanje čednosti. To uključuje pojačanu brigu o svim slabostima kojima je žensko tijelo sklono. Ne pričati puno, sklanjati pogled, ne pokazivati se na prozoru, biti stidljiva i poslušna, naputci su koje i Gučetić smatra samorazumljivim. Renesansa ipak ne skriva divljenje spram snažnih i sposobnih žena koje su se iskazale u značajnim povijesnim trenucima. (usp. Gulin Zrnić 2000: 623) Raspravljajući o ljepoti i ljubavi Gučetić pokazuje različite renesansne teorije, od idealističkoplatooničke, senzualističke i neoplatonističke. U tome smjeru *Dijaloge* posvećuje Niki, sestri Cvijete Zuzorić, ističući njezinu tjelesnu ljepotu kao i duševnu čistoću i vrline. Koristeći se ovozemaljskim odrednicama, usporedbama i epitetima opisao je Cvijetinu božansku dušu koja se, očito, odražava u ljepoti njezina tijela. U samome opisu njezine pojave Gučetić djeluje kao pravi petrarkistički pjesnik. Smatrao ju je savršenim uzorkom gospođe kojoj će se bilo koji pjesnik diviti i obožavati. Kao pravi sljedbenik nove suvremene struje, polazi od tjelesne ljepote, a završava s božanskim. I za nju tvrdi kako je nastala od Boga i njemu duguje svu svoju ljepotu: „... jer svatko tko je vidi jasno spoznaje, rekoh spoznaje, kako joj je Bog od svojih rijetkih milosti učinio jedinstven dar, uresivši je tolikom ljepotom i duševnom krepošću”. (Gučetić 2008: 112) U posveti Niki, osim Cvijete, spominje svoju suprugu Mariju. Da se primijetiti kako unatoč tomu što dubrovačka sredina ne prihvaća Cvijetu, odobrava prijateljstvo između dvije žene, vrijedne divljenja: „I premda sam nedostojan uzvisivati njezine jasne vrline, kao predmet neprimjeren njezinu veličajnu sjaju, mogu barem ovim Dijalozima pokazati da je više od svega ljubim i štujem dušom čistom i odanom; uz to što mi je njezino čvrsto prijateljstvo s mojom dragom

suprugom, više nego i s kojom drugom, dalo povoda da tako odvažno sa svojim neuglađenim stilom njezinu ljepotu slavim i u ljubavi uzvisujem. Jer meni, koji sam niska uma, ne priliči raspravljati o tolikoj uzvišenosti, kad je ona, kao božanska stvar dostojna opisa kakva božanska uma; i ponajviše jer je uresom prejake čestitosti, najvišim uresom žena (...).“ (Gučetić 2008: 112–113) Primjećujemo da se Gučetić smatra inferiornim, nedostojnim ovakvih žena, pogotovo u raspravama. U samome završetku posvete obraća se muškome rodu kao i svima onima koji ga budu osuđivali što je u dijaloge smjestio upravo dvije žene kao sugovornice. Vrlina i čestitost koje obje posjeduju čine ih spremnima za ovladati ovakvu vrstu discipline uma i sposobnima za ovakve inteligentne rasprave.

Čitajući Gučetićeve djela, nazire se ambivalentna predodžba o ženama u Dubrovniku. Čini se kako je s vremenom i sam mijenjao te stavove i prilagođavao ih vremenu kao i primjerima iz vlastitog okruženja. U posveti svojih *Dijaloga* navodi: „(...) i zato me silno čude oni što smatraju da je ženski spol toliko nevrijedan i bijedan da nije dostojan ući u raspravu o vrlinama koje čine savršenima naše duše.“ (Ibid) Renesansna literatura, poput Gučetićeve, svjedoči o slavljenju ženske ljepote i idealiziranju ljubavi, no u isti tren izražava svijest o njihovoj mogućoj opasnosti.

Takve tekstove možemo promatrati u kontekstu rasprava o praktičnim i svakodnevnim pitanjima ženske prirode. U stručnoj literaturi okarakterizirani su kao poučni pokušavajući stvoriti sintezu realnosti i literarnog prikaza. Ambivalentnost stavova potiče pitanje jesu li žene, doista, doživljavale svoju renesansu?

4.3. U obranu žena

Povijest hrvatske književnosti još uvijek ne poznaje žensko književno stvaralaštvo. Cvijetu Zuzorić se rijetko naziva književnicom jer se smatra da ne možemo nekoga, čija djela nisu sačuvana ili pronađena, smatrati književnikom. Dunja Fališevac navodi da je renesansna književna scena bila zrela u tolikoj mjeri da je uvažavala ženu stvorivši prvi ženski mit. (usp. Fališevac 2002: 96) Dubrovačko je društvo tijekom 16. stoljeća pokazalo ambivalentan stav o ženama. U petrarkističkim pjesničkim zbirkama i renesansnim raspravama često su bile uzdizane dok je u stvarnome životu situacija bilo znatno drugačija. U stvarnom životu bile su potpuno neslobodne, u tolikoj mjeri da nisu mogle same donijeti i najmanju odluku u njihovome životu. (usp. Fališevac 2007: 181)

Kulturna djelatnost žena u hrvatskom srednjem vijeku pokazivala je prve pokušaje ženskog pisanja. Postoji priča da su tako Cika i njezina kći Vekenga pisale vrijedne knjige, točnije, Vekenegin evanđelistar. Navodno je nastao negdje krajem 11. stoljeća, a ta je liturgijska knjiga poznata kao *Samostanski časovi* ili *Službe i molitve*. Vjeruje se da je pripadao njezinoj majci Ciki. Radi se o knjigama koje su u privatnoj pobožnosti, dakle, u samostanu služile ženama kao upute o pravome načinu života. (usp. Marković 1970: 48) Samostan svete Klare u Dubrovniku utemeljen je 1290., a bio je predviđen za plemićke kćeri. Vrlo je važno bilo osigurati mjesto za sve plemkinje koje nisu imale miraz za udaju ili su htjele izbjeći dogovoreni brak. (usp. Prosperov Novak 2001: 62) Da je i tako bilo svjedoči i dramatičan odlazak u samostan Lukrecije Zuzorić, Cvijetine tete. Naime, ona je na dan svadbe s Nikolom Nalješkovićem u svadbenoj haljini projurila gradom i pobjegla u samostan svete Marije od Kaštela. Ondje si je odrezala kosu, skinula odjeću nevjeste i odjenula redovničke haljine da bi zauvijek ostala u njima kao Kristova zaručnica Gabrijela. Očito su propali svi njeni pokušaji da prije svadbe uvjeri oca da je ne tjera u brak s mnogo starijim i prezaduženim Nalješkovićem. Ekstremnom gestom, izbjegla je muža i tako pristala na vječno djevičanstvo među zidovima samostana. (usp. Janeković Römer 1994: 147) Nije teško zaključiti da su samostani bili puni, manje iz vlastitih vjerskih pobuda, a više zbog ženidbene politike svoga staleža.

Unatoč brojnim otežavajućim okolnostima i ograničenjima, u renesansi se javljaju prvi glasovi žena. Bave se onime što je dosad bio isključivo muški posao odnosno pisanjem pjesama, predgovora ili rasprava. Njeguju i svoje obrazovanje,

postaju svjesne njegove važnosti, pa se u Dubrovniku sredinom 16. stoljeća formira jedan mali ženski književni krug. Tu djeluju Nada Bunić i njezina sestra Julija Bunić te žene, koje su najviše propitkivale položaj i predodžbu o ženama u društvu, Cvijeta Zuroić i Marija Gundulić. Osim što su progovorile o ponašanju žena u društvu, izražavale su i svoje nezadovoljstvo postojećim statusom žena.

Julija Bunić rođena je oko 1550., a umrla je 1585. od neke bolesti koja joj je već za života donijela nadimak *bolesna pjesnikinja*, odnosno *Giulia Bona inferma*. O toj pjesnikinji gotovo da i ne postoji sačuvanih biografskih podataka. Zdenka Marković piše kako ju svi redom nazivaju dubrovačkom pjesnikinjom, od njezinih suvremenika, biografa, literarnih historičara, no nijedan ne iznosi točne podatke iz njezina života. Ipak, svi se slažu da je živjela u drugoj polovini 16. stoljeća i da je pisala pjesme na talijanskom jeziku. (usp. Marković 1970: 47) Julia i Nada Bunić, kao i Cvijeta Zuroić bile su stvarne muze dubrovačkih pjesnika s konca 16. stoljeća. U isto vrijeme kad je Nada Bunić tiskala svoju kasnije vrlo brzo zaboravljenu knjižicu *Difesa de le rime et prose* i u vrijeme u kojem je bolovala njezina rano preminula sestra Julija, u Dubrovniku je veliku pozornost privlačila Cvijeta Zuzorić, udana za talijanskog trgovca Pescionija, koja je, doselivši se u Dubrovnik iz Ancone, ondje donijela mnoge društvene običaje koji su snažno potresli dubrovačko društvo. (usp. Tobarina 1997: 21) O njezinom književnom radu nije sačuvano mnogo izravnih tragova. Njezinoj su ljepoti i učenosti posvećena su tri soneta i pet madrigala što ih je napisao Torquato Tasso, iako ju nije poznao.

Najbitniji dokument o djelovanju Cvijete Zuzorić na književni život njezina vremena sačuvan je u jednom dobro sročenom proznom tekstu Marije Gundulić, koji je napisan 1582., ali je objavljen tek nekoliko godina kasnije kao predgovor knjizi Marijina muža Nikole Gučetića *Discorso sopra le metheore d'Aristotele*. (ibid) Naime, ta je knjiga, kako je kasnije ustanovljeno, upravo zbog Marijinog testa cenzurirana pa joj je prvo izdanje bilo nanovo presloženo i otisnuto. Međutim sačuvana je jedna i druga verzija. Taj predgovor po mnogo čemu je srodan onom starijem polemičkom tekstu Nade Bunić, primjećuje Marković. Razlika među njima je u tomu što se Marijinom tekstu ne brani vlastita čast ili čast obitelji, nego čast izvrijeđane prijateljice i što su njezine optužbe, prema dubrovačkoj vlasteli, vrlo izravne. Svoj tekst samosvjesna Gundulićeva piše u trenutku kad je njezina prijateljica Cvijeta Zuzorić bila prisiljena napustiti Dubrovnik, jer više nije mogla izdržati bijesne udarce zavidnika, njihovu prirođenu zloću i pripravnost zadiranja u tuđi privatni život. (usp.

Marković 1970: 58) Svjesna kako bi njezin glas morao predstavljati prijetnju društvu, zbog odlaska njezine najbolje prijateljice ipak piše sljedeće: „Kada sada razmišljam o tom odlasku Vašem, osjećam kako mi to zadaje neku neizlječivu žalost duše, a i veliku samilost prema sebi samoj, tako da proklinjem sat i čas kad sam Vas vidjela i upoznala Vaše, na svijetu sasvim rijetke vrline, koje su mi u početku bile ugodne i drage, a na svršetku bi mi, u Vašoj odsutnosti, mogle biti žalosne i gorke...” (ibid: 59)

Zdenka Marković potkrepljuje Cvijetin status ugledne i učene pjesnikinje navodeći riječi dubrovačkoga historiografa i biografa Sare Crijevića, koji je o njoj napisao: „Doista je za pisanje stihova imala prirodan dar, lakoću, okretnost i oštroumnost, tako da se činilo da je odgojena u njedrima Muza. Govori se da su njezini epigrami – vrsta poezije u kojoj je najviše uživala – bili sastavljeni tako elegantnim stilom i da su svršavali tako duhovitim mislima da bi takvo nešto jedva mogao poželjeti i za muškarca, i to najvještijega pjesnika. Nadalje, ako se poučljiv i oštrouman duh, odlična naobrazba, birano i kićeno obilje riječi nađu u žene, zaista joj to s pravom pribavlja veliko divljenje i naklonost sviju.“ (Marković 1970: 58)

5. PREDODŽBE O ŽENAMA U HRVATSKIM DRAMAMA 16. STOLJEĆA

5.1. *Ako sam ja kriva, i ta grih poznala, vaj da bih živa u propas upala!*⁷

Nasrtaji mladih plemića na djevojke i žene, u Dubrovniku i dubrovačkoj okolini, bili su vrlo česti. Međutim, o tomu se nije pričalo i vrlo se malo znalo. Trebalo je djevojci mnogo hrabrosti da na sudu ustane protiv jednog plemića i optuži ga za nečasno djelo. Slavica Stojan primjećuje da se „silovanje najčešće interpretira terminom tišine povijesnih činilaca, a zbog nedostataka činjenica i s ograničenjima sudskih zapisa i izvora, pojavljuje kao neobjašnjiv povijesni fenomen koji se može analizirati prema rijetkim narativnim izvorima koje čine iskazi silovanih, izgovorene riječi silovatelja i priče svjedoka.“ (Stojan 2003: 24) Često ti sudski zapisi nisu sadržavali opis samoga čina, pretpostavljamo da žene nisu govorile zbog srama kojeg su osjećale. Iskaz bi izgledao upravo kao nekakva metafora o izgubljenoj časti ili bi, pak, ostale praznine kao rezultat proživljene traume i fizičke boli. (usp. *ibid*) Čak i da nisu detaljno opisivale takav događaj, njihovo je tijelo bio dokaz svemu. Razderana koža, modrice, ali i slomljene kosti govorile su sve. Događalo se i da djevojke nisu same dolazile na sud, nego su ih svjedoci doveli, no događalo se i da same prijave slučaj. Takva odluka jedne mlade žene pokazuje izuzetnu hrabrost, svjesnost sebe same, ali postojala je i opasnost da ju optuže za klevetu kao i za blud, pogotovo ako za to nisu postojali svjedoci. (usp. *ibid*: 24–28) Ponekad su žene na sudu teško pronalazile riječi kako bi objasnile situaciju i okolnosti koje su je snašle. Naime, smatralo se da je svaki susret nasamo s nekim muškarcem predstavljao opasnost pa ga se trebalo izbjegavati. U većini slučajeva, ako bi muškarac bio doveden pred sud po optužbom da je silovao djevojku, branio se tvrdnjom da je bio zaveden. „Njegov voljni angažman u nasilničkom seksu konceptualizira se kao tentanje đavla, u kojoj je muškarac prezentiran gotovo kao žrtva đavolske kušnje. Stoga, razumijevanje govora o silovanju kao povijesnoga i kulturološkog fenomena ovisi o okosnici pripovijedanja, o tome tko govori, žena ili muškarac.“ (*ibid*: 29) Postojale su i kazne, nakon, naravno, dokazane krivnje. Dubrovački je statut

⁷ Stihove preuzimamo iz prikazanja *Suzana čista*, v. Dubravka Brezak-Stamać, *Dramsko djelo Mavra Vetranića*, Naklada Bošković, Split, 2005. str.116.

predviđao kaznu od pedeset perpera ili vađenje očiju silovatelju, ako novčanu kaznu nije mogao platiti. Postojala je i mogućnost ženidbe žene i njezinoga silovatelja, uz ženin pristanak pa bi u tom slučaju bio oslobođen bilo kakve kazne. (usp. Ibid: 26) Nezavidnom položaju žena svjedoče i mnogi statuti koji izražavaju nepovjerenje prema ženskoj prirodi koju smatraju nestalnom i nedostojnom. Pa tako Dubrovački statut „zabranjuje ženi da se odazove pozivu suda ako joj je muž odsutan. Ništa što bi ona poduzela na sudu nije se uzimalo u obzir, a muž je mogao poništiti parnicu.“ (Ibid: 127) Sličan stav imali su i splitski zakonodavci koji su tvrdili da „miraz treba čuvati zato što bi žene, ostavši bez njega, lako mogle zgriješiti dušom i tijelom.“ (ibid)

Mavro Vetranović uživao je veliki ugled među dubrovačkim književnicima, a Marin Držić ga je posebno hvalio u prologu svoje *Tirene*. Opus mu je veliki i raznolik, pisao je religiozne pjesme, maskerate, političke i satirične pjesme, mitološke i biblijske drame, mitološko – pastirske igre i crkvena prikazanja. Jedinu je dubrovački pisac i pjesnik koji se „intenzivno zanimao za aktualna društvena i politička zbivanja i stihovima ih komentirao te jedan od rijetkih koji je u stihovima kritizirao Katoličku crkvu i korumpiranost dubrovačkoga društva osobito sudaca u *Remeti*.“ (Brezak-Stamać 2005: 112)

Jedno od Vetranovićevih prikazanja, *Suzana čista*, napisana je u prvoj polovici 16. stoljeća. Radi se o drami za koju je preuzeta biblijska priča o Suzani, ali njezin naglasak i temelj jest na suđenju nevino optuženoj ženi kao i na osudi korumpiranosti i licemjerstvu sudaca. Ispjevana je u 1308 dvostrukorimovanih dvanaesterca, a radnja drame podijeljena je u četiri *skazanja* i govore. Suzana je Joakimova žena u koju su se zagledala dva starca – rabi Izak i rabi Ilijakin. Smislili su kako ju zvesti, slijedili su je u vrt gdje se ona obično odlazila kupati. U prvome skazanju, na putu do Suzaninog perivoja, dva starca razgovaraju o Suzani i njezinoj ljepoti, a Izak prvi koji opisuje svoju požudu prema njoj. Požudu miješa sa ljubavlju jer osjeća kao da ga je ranila ljubavna strjelica.

*Er kada Suzana mimo me tuj minu,
mnjah zraka sunčana svieh strana da sinu,
ter ures taj liepi dostojan svoj slavi
sasma me zasliepi jadovnom ljubavi,
da u boga smrt prosim, da me smrt posvoji*

*za ljubav ku nosim Suzani gospoji.
Da vidiš moj rabi, kad uze brat' ružu,
koji mi klin žabi u srce i dušu,
rekal bi: kako mož', lzače mahniti,
tuj britvu i taj nož u srcu nositi? (151–160)*

Zaključuje kako su oba upala u zamku njezine ljepote i tomu više nema lijeka:

*Za to je općena, lzače ljuveni,
strjelica zlaćena i tebi i meni;
u jednu stupicu oba smo upali
i oba tužicu jednako poznali.
A to je vas uzrok Suzane ljepota,
da se prie skрати rok od moga života.
Za to me skončava lipos od Suzane
i meni zadava bez lieka te rane. (247 – 253)*

Prostor u kojemu se Suzana nalazi jest prostor dubrovačke arkadije gdje ju starci ugledaju. Budući da su opčinjeni njezinom ljepotom, smišljaju plan kako će postati njihova. Plan je da je silom obljuje, a ako se bude žalila, oni će ju na sudu optužiti da je s nekim mladićem prevarila supruga.

*To li se ne bude po volji s na mi stat'
i voljno u blude ne hoće k nam pristat',
i himbom i silom nju ćemo tentati
ali ju i silom na volju imati;
ljuveno i drago tuj ćemo nju tentat'
i veliko blago sprvice obećat'.
Toj li bi htjela toj Suzana pogrdit',
jedan će poći njoj za kril ju uhvatit';
to li bi tuj htjela rvat' se i vapiť,
njoj ćemo zla djela na glavu postavit';
er ćemo riet njoj: gospoje Suzana,
ne vapi, neg li stoj, ljubavi srčana;*

*toj li se ti stati za ljubav ne ć' s nami,
sada ćeš poznati što je vaj s tugami,
er ćemo mi sebe pravedno opravit'
a poslie tuj tebe s krivinom obadit':
riet' ćemo na sudu, gđi se pravda dieli,
da te smo u bludu ljuvenom vidjeli.
Od straha tere k nam tuj se će pristavit'
i tuj će svaki sram prid strahom ostavit'. (303–323)*

Da su znali za njezin ritual podnevnoga umivanja i kupanja saznajemo iz Izakove replike.

*Zač bi moglo bit' da su nje odluke
da bude ona umit' i lica i ruke
na vođi studeni, gdi živac istječe,
taj pozor medeni, za č sunce pripeče.
Za č je nje običaj, da do dan ter do dne,
odavna bila taj, hladit' se u podne,
hladi se i bani po cvietju i travi
nje ures sunčani, koji nas zatravi. (341 –348)*

Suzana se skinula, kako bi okupala odnosno rashladila svoje tijelo. Znalo se već da je lijepa žena kriva samim time što je lijepa jer poziva na grijeh. Čini se, drugu krivicu nije ni imala. Autor opravdava njezino skidanje, za razliku od biblijskog predloška, piše zašto se ona razodjenula. Razlog tomu saznajemo iz Suzanine i Izakove replike. Oba lika naglašavaju podnevnu žegu.

*Er gorko sunačce tako mi pripeče
da mi se srdačce razdvoji u peče. (359–360)*
(...)
što suci u tudj stan prihode u podne. (384)

Prizori na antičkim vazama koji datiraju iz 8. i 9. stoljeća pokazuju kako su mnoga društva cijenila golotinju. Nago žensko tijelo nije se smatralo sramotnim ni griješnim, osobito naga tijela sportašica odnosno gimnastičarki. I odrasle žene znale su se razodjenuti što za potrebe nekakvog religijskoga rituala što zbog zabave. (usp. Miles 2009: 79) Naravno, valja imati na umu da se radi o drugim kulturama, no usporedbe radi, primjećujemo da je negdje tijelo shvaćeno kao grijeh dok je drugdje gledano na nj kao na nešto sasvim prirodno. U svojoj knjizi *Moja povijest žena*, Michelle Perrot naglašava da se u renesansi na ženi prvo primjećivao izgled, njezino lice, odjeća i oblik tijela te kosa kao element zavodljivosti. Ljepota je bila zapovijed, a često se govorilo: „Budi lijepa i šuti nalaže joj se možda od pamtivijeka.“ (Perrot 2009: 56) Renesansa je razdoblje u kojemu je naglasak bio na razdvajanju ženske ljepote i muške snage, točnije, predodžba o ženi uključivala je njezinu ljepotu koja izaziva na grijeh, a muškarac je jak onoliko koliko se tomu može oduprijeti i kontrolirati. (usp. ibid)

Svećenici Izak i Ilijakin nisu se mogli oduprijeti Suzaninoj ljepoti i njezinom tijelu. Kada ih odbije, osvećuju će lažnom optužbom o njezinoj nevjeri i slučaj završava na sudu. Vetranović, kao pjesnik katoličkoga usmjerenja i humanističke naobrazbe, izabrao je ovu biblijsku priču očito svjestan situacije koja ga okružuje: nasrtaja na nedužne žene, ali i korumpiranosti sudova. U liku proroka Danija (Danijel) uočavamo karakteristike kakvu svaki sudac treba imati; pravednost, strogost, racionalnost i kao „onaj kojemu je dopušteno da u ime Boga nagrađuje i kažnjava, apsolutno načelo Božjega djelovanja.“ (Brezak-Stamać 2005: 125) Primjećuje to i Valnea Delbianco navodeći da autor „stavlja u središte pozornosti sam čin suđenja. Dakle, biblijskom se motivu ne dodaju novi elementi, ali se cijela priča aktualizira i prikazuje sa stajališta koje je našem autoru najzanimljivije. Rasprava o Suzaninoj krivnji kao da se vodi pred ondašnjim dubrovačkim sudom gdje se, kako to Vetranović daje naslutiti, ostavljalo prostora za sumnju u pravedno suđenje. Naš pisac upozorava na nužnost zaštite nevinih, a isto tako oštro kritizira kler (Izak i Ilijakin su *stari popi i mahniti*), dok glavna junakinja govori o crkvenim glavarima i sucima kao o *solima koja se usmrde*.“ (Delbianco 2006: 145–146)

Svjedočenje žena na sudu općenito se smatralo manje vjerodostojnim. (usp. Stojan 2003: 311) Nije teško zaključiti da je to zato jer se smatralo da su žene sklone preuveličavanju i iznošenju neistina k tomu „ženin govor na sudu bitno se razlikovao od privatnoga govora, ponajprije motivom i namjenom.“ (ibid: 312) Ženi o kojoj je

vladalo mišljenje kao o manje vrijednom biću sklonom grijehu i grešnosti s urođenim slabostima, važno je bilo otkriti uvjerljivost u svome govoru. Izgovorena misao je morala biti jasno i sigurno izgovorena, odlučna, a istovremeno u skladu s predodžbom o ženi koju karakterizira sram i strah. Trebala je uvjeriti u istinitost svojih riječi instituciju koju su predstavljali suci Kaznenoga suda. (usp. ibid: 312–315) U drami se većina radnje odvija u sudnici koja bi trebala predstavljati prostor pravde. Prorok Danio odvojenim ispitivanjem dvojice rabija utvrđuje njihovu laž i time Suzanina čast biva spašena. Za davanje lažnoga iskaza kažnjeni su kamenovanjem i odvedeni u tamnicu, što doznajemo iz didaskalija. Suzanin lik na sudu ne govori, nju predstavlja odvjetnik Fanuel. Zadnje Suzanino obraćanje jest u trećem skazanju (drugi govor), gdje gledajući u nebo, kazuje:

*O sunce s istoči, molim se ja tebi,
pravidno svjedoči prid bogom na nebi
jesam li Suzana na ovi krivi sud
pravedna izdana podnieti smrtni sud. (839–842)*

U didaskalijama saznajemo da je okružena pukom. U daljnjem monologu ona pokušava ukazati na neistinitost optužbe dvaju rabija, nepravdu koja joj se dogodila. Obraća se i puku, da sami procijene njezinu situaciju, naglašavajući kako *lažno sve prave da sam ja u bludu*. „Vrlo je važna odrednica ženskoga govora odnos prema sebi, prema vlastitom ja.“ (Stojan 2003: 314) Stoga je Suzana svojim obraćanjem uspostavljala odnos sa sugovornicima, a njezin je govor trebao izražavati pobožnost i afektiranu skromnost. Njezin nastup odavao je poniznost, ali i sigurnost u vlastitu čast. Vrlo je važno skrenuti pažnju na još jedan segment ove drame, a to je bračna vjernost. Neposredno prije suđenja Joakimovo obraćanje supruzi potvrđuje njihovu uzajamnu vjernost i ljubav. Obranio je svoju i njezinu čast rekavši kako je u brak ušla kao djevica (*Bila si zrcalo svih djevic i žena*) te ju naziva golubicom, milom i dragom.

*O draga Suzano, ljuvena i mila
Vazda me s' ufano i vjerno ljubila. (703–710)*

U ovoj drami Danio, odnosno prorok Danijel, jest onaj koji se bori za pravdu. Dubravka Brezak-Stamać smatra da se renesansni čovjek ne krije u liku Suzane, nego u liku proroka. On strogo i racionalno promatra svijet oko sebe i osvjetljava Suzanin obraz i čast. (usp. Brezak-Stamać 2005: 128) Iz teksta iščitavamo kritiku ondašnjeg dubrovačkoga društva i skretanje pozornosti „na vrijednosni sustav renesansnih religiozno-etičkih načela.“ (ibid)

*Jeste li svi bili smamljeni do čela
kada ste osudili kćer od Izraela,
razlučit ne znaje što je crno i bilo,
da kriva ostaje za nidno zlo dilo,
sljepački ter tako ne znajući istine
sudiste opako da pravda pogine? (905–910)*

U didaskalijama stoji da *Danio daje biljeg šibikom da pope onudje povedu gdi se imaju pobit.* (ibid) Drama završava njegovim obraćanjem puku.

*Svi dvignite ruke, o dragi puče moj,
ter pope pobite, er zakon hoće toj
pak na ovoj poljani vrz'te ih na stranu,
da nisu kopani, neg da tač ostanu,
neka im telesa tuj muhe raspljuju
i da im sva mesa vranovi raskljuju. (1303–1308)*

Vetranović u ovoj drami sjedinjuje biblijsku poruku istine i pravde i kritiku dubrovačkome sudu. Smisao kršćanstva jest opraštati, a ne kažnjavati. Jasno je da pisac ne krije razočaranje u one koji bi „trebali afirmirati svijet pravde.“ (ibid: 128) Dubravka Brezak-Stamać zaključuje da je „Vetranović slobodno mogao umetati nove segmente, pružiti osobno viđenje drame u kojoj nevinost nadvladava podlukost, zlobu i tjelesnu požudu.“ (Brezak-Stamać 2005: 129) Drugačije rečeno, biblijska priča poslužila je kao primjer moguće sudske nepravde, stvaranju predodžbe o ženama čija ljepota ne znači krivicu. Suzana na hebrejskome znači ljiljan, a taj je cvijet simbol čistoće. Iako Vetranović Suzanu još poima na srednjovjekovni način, njegove

intervencije u tekstu, gdje opisuje zašto se skinula, potvrđuju renesansan način razmišljanja.

5.2. ... i gledam sve načine, kako bih pronašla put do smrti, dok sam čista.⁸

Ljubav prema ženi, u skladu s onovremenim koncepcijama, u središtu je literarnoga rada Hanibala Lucića. Najviše poznat po pjesmi *Jur ni jedna na svit vila*, napisao je i prvu hrvatsku svjetovnu dramu s temom iz suvremene hrvatske povijesti. Njegova je *Robinja* prožeta ljubavnim nabojem gdje je jedan mediteranski literarni mit sretno uklopljen u (pseudo)zbiljske povijesne okolnosti i pučku predaju. (usp. Tomasović 1988: 197)⁹ Prije svega, u toj je drami na određen način opisan Dubrovnik koji je bio vrlo značajan i inspirativan za pisca. *Robinja* je nastala u kasnijoj fazi Lucićeva stvaralaštva, na Hvaru, otoku koji je imao bogatu tradiciju crkvenih prikazanja. Slijedeći renesansne poetike napisao je dramu o otmici mlade djevojke Danice. Otmice nisu bile neuobičajene, Turci ili gusari zarobljavali su mlade djevojke da bi ih prodali, bilo zbog političkih ucjena bilo novčanog dobitka. Renesansno ozračje, nove poetike, usmene predaje i svakodnevnica spojili su se u ovoj drami. (usp. ibid: 198)

Pogledamo li strukturu drame, vidimo da je u samome središtu ljubavna priča koja je pokretač svega. Radi se o sudbinskoj neraskidivoj vezi, jadikovanje nad ohološću ljubljene žene pa i onome što se u literaturi naziva *ljubavnom srdnjom*. Motiv otmice i otkupljivanje djevojke samo je fabulativni okvir koji je iskorišten za provjeravanje Derenčinove smjelosti i odlučnosti. Prolazio je čitav svijet dok nije pronašao svoju voljenu. Riječ je, dakle, o ljubavnoj priči između Danice, unuke hrvatskoga bana Blaža Mejera Podmanickog i Mirka Derenčina, unuka hrvatskoga bana Emerika Derenčina. Naravno, drama ima sretan završetak. (usp. ibid: 199)

Drama ima petrarkistički ton koji je vidljiv odmah na samome početku, znatan prostor ispunjavaju Lucićevi stihovi koje podsjećaju na njegove pjesme. Nakon što Derenčin prepoznaje djevojku među robljem, govori:

⁸ Stihove preuzimamo iz drame *Robinja*, v. Petar Hektorović, Hanibal Lucić, *Ribanje i ribarsko prigovaranje, Robinja*, GZH, 1988., 153.

⁹ Mirko Tomasović „Pogovor“ u Petar Hektorović, Hanibal Lucić, *Ribanje i ribarsko prigovaranje, Robinja*, GZH, 1988

*Sebi samo vilu išću ja i prosim
Koje zlatu strilu u srcu ja nosim,
A mislim da su male cijene i vridnosti
Stvari sve ostale pri njeje liposti.
Jer je već blizu vidim,
Ja se na nebo penjem i sebe ne mrzim. (65 – 70)*

Ovaj je iskaz *prožet petrarkističkom topikom*, Derenčin se predstavlja „kao vitez ljubavnik u potrazi za svojom gospojom s pripadnom manirom u ponašanju, u čemu će, naravno, ostati dosljedan do kraja drame.“ (ibid: 200) Također, primjećujemo apostrofiranje *liposti*. U opisu gospoje, najvažniji izraz koji pjesnici rabe jest ljepota (lipost, ljepost). Upravo ta imenica sažima pojedinosti njezine pojave, ali i sva njezina svojstva uzeta u cijelosti, od njezinih vanjskih tjelesnih pa sve do duhovnih kvaliteta. U petrarkističkoj predodžbi, žena je idealizirana, a glavni pjesnikov zadatak prikazati ljubav prema njoj kao i nju samu. Idealistička koncepcija ljubavi i odnos prema ženi općenito, očitovala se na više razina. (usp. Bogdan 2009: 76) Petrarkistička gospoja je ideal ženske ljepote, ona je „izvan strasti, izvan događaja, nezahvaćena zemaljskom bijedom.“ (ibid) Lucićeve koncepcije ljepote i ljubavi nalik je neoplatonističkoj koncepciji. U ovoj drami to je vidljivo u Derenčinovoj izvedbi ljubavne potvrde odnosno prijekorima zbog bešćutnosti, izazivanje čuvstva kao i u Robinjinom ispovijedanju, do tada, nepoznatoj osobi kako bi očuvala sramežljivost. Nakon svega, slijedi konačno prepoznavanje nakon kojega nestaju sve zapreke za sjedinjenje dvoje mladih.

„Ljubav nije bila pretpostavka za brak.“ (Janeković Römer 1994: 56) U Dubrovniku, jedna od važnijih politika bila je ona, bračna. Najčešći su razlozi ugovaranja brakova bili političke, gospodarske prirode kao i oni za održavanje dobrih odnosa dviju obitelji. Svi su brakovi bili dogovoreni i zaključeni isključivo uz roditeljski nadzor. Ključni motivi bili su kolektivni interes, očuvanje moći i imovine vlastele što je dovelo do endogenske društvene prakse kada su u pitanju brakovi. (usp. Ibid) Književni izvori itekako mogu poslužiti prilikom koncipiranja i stvaranja predodžbi. Neka se razmišljanja ili pak kritike koje se u njima pronalaze poklapaju s raznim arhivskim spisima. Radi se o samome cilju braka, dakle, osiguravanju njegove postojanosti i kontinuiteta, očuvanja patricijskoga imena i obiteljskoga vlasništva kao i stvaranju potomstva. Benedikt Kotruljević prvi piše o moralnosti žena u društvenom i

bračnom životu te prevenciji bludništva. (usp. ibid: 55–71) Slična promišljanja iznio je i Nikola Vitov Gučetić koji je opisao brak „kao prirodnu čovjekovu žudnju za održavanjem vrste.“ (Gučetić 2008: 251) Žena je u ovoj predodžbi predstavljena kao načelo suzdržavanja i čistoće što je suprotno muškoj prirodi odnosno erotskoj želji. Sva stupanja u brak koja nisu bila javna okarakterizirana su kao tajni brakovi. Zakonodavstvo je to pokušalo iskorijeniti strogim kaznama, a u većini slučajeva žena je snosila najveći dio kazne. Muškarcu je bilo dozvoljeno da ponovno krene u prošnju dok je žena ostala etiketirana i nije joj isto bilo dopušteno. (Janeković Römer 1994: 68) Nije se razlikovao koncept crkvenoga i svjetovnoga poimanja braka. Jedina razlika bila je u predodžbi žene. Dok je Crkva shvaćala ženinu ulogu u braku kao vrlo važnog faktora u produženju vrste i roda, dubrovačko društvo je, uz to, pridavalo važnost i ženinom podrijetlu i ugledu. Dakle, vladala je predodžba o ženi kao o individualnom interesu, društvenoj konvenciji, emocijama i materijalnim interesima. Žena je morala pokazati svoju čistoću, paradoksalno, crvenom mrljom, sve kako bi opravdala čast i ugled ne samo sebe već i svoje i suprugove obitelji.

Budući da Derenčin, nakon dugoga traganja, konačno pronalazi svoju dragu, maskiran pokušava doznati što se sve događalo dok je ona bila u ropstvu. Ova je Lucićeva drama, zapravo „drama iskušavanja žene; njezine ljubavi, odanosti, ali i nevinosti.“ (Prosperov Novak 1997: 303) Nakon što ju je otkupio od turskih trgovaca on govori da će ona *njegovu rič iskusiti!* (ibid)U njihovom razgovoru ona objašnjava što joj se događalo u ropstvu i kako su je zatočili na njezinome dvoru gdje je ona bila sa svojim sluškinjicama. Pripovijeda i o svojoj prošlosti, o životu na dvoru gdje je bila zaljubljena u jednoga mladića kojeg je odbila. Jasno, morala je jer je takav bio običaj. Derenčin je uvjeren da ju je i zato snašla ova *kob*. Za potrebe ovoga rada najvažnije jest osvrnuti se na Robinjinu tužaljku u kojoj ona priznaje da je nevina i to nepoznatome čovjeku. Misleći da govori trgovcu koji ju je otkupio priznaje da njezina čast nije okaljana.

*(...) i doli poda se pozriti ponikom
Umiru od srama od jada umiram,
Ni mogu tuj sama da na se poziram,
Vidjeći gdi vlase zlate sam istr gla
I gardo niza se pustivši razvrgla,
Vidjevši u strahu lica problidila,*

Kakono u prahu jabuka prizrila (...) (306–312)

(...)

*Puste sam sve strane protekla i luge,
Vepri gdi se hrane i zviri tej druge,
Obajdoh sve gore, brodih se prik sto rik,
Nigdi mi nitkore ne dojde pomoćnik. (404–407)*

(...)

*Gorim si podala mene i moju čast?
Ter daršću kako prut i gledam sva mista
Gdi smarti najdu put dokolu sam čista
Bože me prikora takova izbavi
Mimo toj najgora smarca me zadavi. (416–420)*

U Robinjinoj tužaljci vidimo njezino priznanje o tjelesnoj čistoći. Ona je ostala nevina i čista te je zato prikladna djevojka za brak. U trećem *skazanju*, iz razgovora dviju sluškinja Mare i Pere, saznajemo da je došlo do prepoznavanja. Ljubav koja je započela, davno, na dvoru, bit će okrunjena brakom. Kao što smo već spomenuli, bio je potreban i fizički dokaz njezine nevinosti pa razgovor sluškinjica to otkriva.

Anica

*Pera, ta imaš li dosta lukšije
Da opere biljeg što osta na postelji?*

Pera

*Rugaš se? Dovoljno: pobogu mogu reći
Da brava zakolje, ne bi ostao veći! (913–916)*

Lucić je za svoje glavne junake uzeo pseudopovijesne likove. Budući da su potomci časnih obitelji ishod i ne bi mogao biti drugačiji, što i sluškinjice komentiraju u *skazanju* trećem. Opisuju Danicu kao ljepoticu i časnu baš poput njezinoga oca, a Derenčina hrabroga baš kao što je bio i njegov djed Majer Blaž. U samoj završnici trećega čina pojavljuje se Knez koji blagoslivlja njihov brak kao i činjenicu da je upravo pravda i istinitost pronađena u Dubrovniku.

5.3. Laura – prva kortižana od Rima¹⁰

Lopud je bio gospodarski najrazvijeniji otok na dubrovačkome području. Sloboda Prosperov Novak piše kako je taj otok bio „mrijestilište dubrovačkih mornara“ (Prosperov Novak 2001: 180) pa nije nikako čudno što je u „Držićevu Dundu Maroju arogantni Đivulin baš Lopuđanin.“ (ibid) Upravo je on bio taj koji je doveo Dunda Maroja iz Dubrovnika u Rim. Lopud je bio poznat i kao grad odsutnih muževa i zbog toga poznat po njihovim ženama koje nisu čedno živjele. U ono doba, znalo se kada se spominje žena s Lopuda, da je ta izreka služila kao metafora za prostitutku. (usp. ibid: 182) Nije bilo neuobičajeno biti vlasnikom javne kuće ni u Dubrovniku. O tomu svjedoče mnogobrojni arhivski zapisi u kojima jasno stoji da je dubrovačka vlada kontrolirala prostor u kojemu se mogu držati javne kuće i mjesta gdje se žene sumnjiva morala mogu zadržavati. Voditeljice tih javnih kuća bile su starije žene ili udovice. Vlada je i novčano pomagala vlasnice u skupome najmu. Kao dokaz tomu, Novak navodi primjer dubrovačke udovice Magdalene koja je, nakon muževe smrti, vodila brigu o konačištu u kojemu su djelovale gradske ljubavnice. (usp. Ibid) Znalo se događati, kad bi žena završila takvu karijeru, da bi se vlasti pobrinule za njezinu udaju. Izabrali bi mladića koji ne bi imao mnogo izbora. Ili će ju oženiti ili pobjeći, no u tom slučaju, njegova bi obitelj snosila posljedice, najčešće novčane, jer nije, naravno, bilo popularno oženiti prostitutku.

Ostavljanje zaručnica i bijeg izvan Republike, bile su svakodnevne priče. I dok su žene bile spremne za udaju čim su stasale, muškarci su stupali u brak kako bi osigurali egzistenciju svojoj obitelji ili, pak, čast. (usp. Stojan 2003: 55)

Lik kurtizane Laure, središnji je ženski lik Držićeve učene komedije *Dundo Maroje*. Iako je Pomet glavni pokretač radnje, Laura uzrokuje zaplete. Međutim, „Laura nije samo stereotip kurtizane iz komedije dell’arte. Ona se iznad tog stereotipa uzdiže ne samo važnošću koja joj se u dramskom zapletu pridaje već i drugim svojim osobinama, ponajprije slobodom odlučivanja pri izboru partnera pri čemu se vodi emocijama, a ne ekonomskom nuždom koju joj nameće zanat.“ (Gjurgjan 2011: 4) Lauru upoznajemo već u drugom prizoru prvoga čina gdje nam njezina replika odaje njezinu oštroumnost i oholost, koja nije nikako bila vrlina jedne poželjne žene. U tom prizoru Pomet i Ugo Tudešak dolaze pred njezinu kuću gdje ona odbija Pometovog gospodara. Pomet spominje njezino podrijetlo i pravo ime, na što onda ljutito

¹⁰Citate preuzimamo, v. Marin Držić, *Izabrana djela*, Matica hrvatska, 2015., str. 29.

odgovara: „*Pomete, ča su te riječi? Jesam li ti rekla da mi ne dohodiš s tizim Tudeškom pred vrata? A ti hoćeš svakako i na sramotu! Oto ti pripovidadam: ostavi mi se kuće ako neć da te skanda najde.*“ (Držić 2015: 28) Kasnije će se i potvrditi da ona nije „jednodimenzionalan lik“. (Gjurgjan 2003: 5) Njezin je lik složen i razlikuje se od ostalih o ovoj komediji. Čas je ohola kurtizana mahnita, gramziva za novcem, nakitom, lijepim haljinama i pažnjom, čas ljubazna žena prikazana više kao Marova zaručnica nego li kurtizana. Može se okarakterizirati kao *nahvao* jer ne mari za fortunom, ostaje bez 3000 dukata kojima je pristala jamčiti u Marovo ime. Laura je izvor svih sukoba, Maro troši očevo bogatstvo na nju zbog čega i njegov otac, Dundo Maroje, dolazi u Rim. (usp. *ibid*: 7)

Njezino ime trebalo bi utjeloviti ideal renesansne ljepote i ženskosti. Petrarkina Laura, bila je njegova nedostižna žudnja kojoj je ispisao mnoge sonete. Držić se s tim imenom pomalo igra, ironizira i daje mu potpuno novi smisao. (usp. *ibid*: 5) Za razliku od nedostižne Laure, Držićeva je itekako dostižna ona je kurtizana, roba koja se kupuje na noć ili dvije, ali je objema zajednička ljepota. U kasnijim prizorima često se likovi osvrću na Lauru, najviše Pomet, koji ju opisuje: „*istom kad se dođe u Italiju, tako se i deventa drugi. Ova je s imenom promijenila i kostume; u ovizijeh bi se kortidžana izrizikao bule i bulin. Oh, scijenim, kad čuje sinjora Laura er je Maru otac došao, i da mu misli fačende izet iz ruka, promijenit će fantaziju. Klin klina izbija, veći dinar manjega pokriva: našijem dukatmi, ispod kunja frescijem, izagnat ćemo sinjora mara s lagahnjem tobocem. Contrarius contraria curabuntur (slično se liječi sličnim)! (...) Ova bestija kortidžana Mande prem ti je Ščavuša, ne misli što će zautra bit. Uzoholila se je, er joj je vjetar u krmu; a ne zna jer se može brijeme išteti i dobra srjeća promijenit se u zlu. Trijeba je naučit živjet; ja jo' ću meštar bit. Nut što je lijepo sve umjet! legat Joj ću in literis i doktrinu će naučit, i bogme će naučit, er je nje posao...*“ (Držić: 2015: 90)

Laura nije tipična kurtizana, radi se o došljakinji u Rim, koja mijenja svoje rođeno ime, Manda. Ono što nije tipično u prikazu samoga lika jest njezina financijska sloboda, ali i slobodna volja. Dakle, potpuno suprotno stvarnoj predodžbi kurtizane. Slavica Stojan, tako, navodi da su one bile društveno vrlo izložene, izvrgnute različitim bolestima, zarazama kao i drugim oblicima zlostavljanja poput ograničenje u slobodi kretanja, odijevanja, u potpunosti ovisne o njihovom svodniku. (usp. Stojan 2003: 127) Laura, doduše, ima nekakvu vrstu ograničenja, vezana je za kuću, često boravi na svojem balkonu, a sve poslove za nju obavlja njezina

služkinja Petrunjela. Filozofiju njezinog života najbolje opisuju riječi Marove sluge Popive koji objašnjava kako se treba ponašati prema gospođama čija se ljubav kupuje: „*neće sinjore tvojijeh slacijeh riječi, ni se haju za brikunjanje tudeško za kijem ti ideš; hoće kolajine, hoće zlato, hoće dzoje! Vidiš ovu kolajinu? Vidiš ovi kolarin? Vidiš li ovi pendin? Sve ovo košta trista dukata. Ovo će Maro Marojev, gospodar moj, darovat sinjori Lauri.*“ (Držić 2015: 87) Govori potom „*s dukati dođite u sinjore Laure kako i mi. Neće sinjore ovakve havijara i vina – dukata hoće, a vi ih nemate.*“ (ibid: 99) Pomet je tvrdio da je kurtizana nesvjesna svoje *fortune*, što često naglašava onda kada nudi svoga gospodara Ugu za njezina ženika. (usp. Gjurgjan 2011: 6)

Za dublju analizu i shvaćanje Laurinoga lika, važan je dvanaesti prizor trećega čina i razgovor Popive i Laure kada ona prvi put progovara o svojim osjećajima prema Maru: „*Ribaldi ribaldijom hoće sa mnom živit. Ja Mara ljubim s pravoga srca i, ti vidiš, odgonim svakoga, a njega samoga hoću, i njega samoga ljubim i ljubit ću do smrti.*“ (Držić 2015: 87) Ovaj trenutak u drami dokazuje da se ovdje ne radi samo o predodžbi kurtizane koju zahtijeva *comedia dell' arte*, već se lik uzdiže iznad predodžbe same. Sada predodžba o kurtizani prerasta u predodžbu zaljubljene žene što možemo tumačiti i kao potencijalno emotivno krhke žene. (usp. Gjurgjan 2011: 12) Njezine ljubavne izjave, ljubaznost i susretljivost zapravo su put do Marovog novčanika, a i sama je svjesna da se on nalazi u njezinoj milosti. Budući da Laura ne zna za postojanje Marove zaručnice i dalje odbija Uga koji je na kraju silnog odbijanja, po prvi puta, naziva *kurvom*. Uvrijeđena i ljuta govori da je i on sam obični gubitnik i da bi sto puta bila Marova *kurva* nego li njegova zaručnica.

Osim što dramskome zapletu pridonosi zbog svojih osobina, važno je osvrnuti se na njezinu ekonomsku sigurnost i slobodu. Ovdje se, ponajprije, misli na slobodu u izboru partnera, dakle, vođena je nekakvim svojim emocijama, a ne isključivo ekonomskim razlozima. Čini se da se u drami sve vrti oko novca, pa je i zato važno osvrnuti se na lik Židova Sadija, bogatoga rimskog trgovca od kojega Maro kupuje skupe poklone za Lauru. Upoznajemo ga u sedmome prizoru drugoga čina gdje razgovara s Laurom koja želi da joj ostavi bisernu ogrlicu koju će kasnije Maro platiti. Ovdje upoznajemo Laurinu pregovaračku vještinu. Sadi, kao iskusan trgovac, ne želi Lauri dati ogrlicu, ali ona ulazi u raspravu i pokazuje svoju inteligenciju i razboritost kao i dobro poznavanje statusa Židova u društvu. Laura nije podređena nikomu, ni ljubavniku pa ni nekomu svodniku, „da je ona svoj vlastiti makro, ako je suditi po njezinoj financijskoj neovisnosti koju vidimo kada pregovara sa Sadijem ili kada Maru

može posuditi novac.“ (ibid: 15) Svu njezinu samostalnost sažima upravo razgovor koji slijedi.

LAURA: U ime Božje, ostavite ih; netom se vrati gospar Marin, odmah će vam izbrojati novce.

SADI: rado bih to s njim uredio.

LAURA: Sadi, vi kao da nemate povjerenja u mene

SADI: Nije, gospo, da nemam povjerenja, ali dobro bi bilo da je on tu.

LAURA: Bit će i on, ostavite ih; sad sam ja tu, a ja i on smo jedno te isto.

SADI: Znam! Daj Bože da uvijek budete zajedno, jer zaista imate ljubavnika koji je dostojan vas, on ima gospu koja je dostojna njega. Što smeta da ponesem sa sobom bisere i da se za kratko vrijeme vratim?

LAURA: Smeta, jer hoću da ih stavim o vrat, ne bih htjela da ih tko vidi i da mu se svide pa da ih plati nešto više te ostanem bez njih. Znam ja dobro kako ste lakomi vi Židovi! (Držić 2015: 56–57)

U trećem prizoru petoga čina čini se da se *fortuna* polako okreće. Laura je bijesna na Mara zbog spoznaje da je zaručen te zbog toga što je potrošio tri tisuće dukata: „A od vjerenice si imao knjigu, a meni si govorio da nijesi vjeren! Basta, na dva načina sam od tebe privarena, tako da ovako dosle nije nijedna moja druga privarena bila. Scijeniš li da u Rimu nije pravde? Čini da imam moje tri tisuće dukata bez skandala i bez tvoje velike sramote.“ (ibid: 63) Na kraju, Laura se prilagođava novim okolnostima, pristaje biti Ugova žena kako bi spasila svoj ugled i povratila svoje nekada stabilno financijsko stanje. Ova drama završava sretnim završetkom, a najveća dobitnica je upravo Laura. Na početku drame izlazila je iz svih okvira idealne i poželjne predodžbe o ženi. Čini se da je potpuno samostalna u donošenju odluka, bez oca koji joj kroji sudbinu, htjela se udati za Mara, međutim svojom vlastitom odlukom, a ne obiteljskim dogovorom. Kao žena pokazala se sposobnom i u poslovnom smislu. Međutim, na kraju ipak postaje legitimna kći i supruga.

Nakon analize Laurinoga lika, jasno je da je Držić, pišući svoje drame, pokušao prikazati i ukazati na status drubrovačkih žena, od kurtizana do stvarnih i svakodnevnih žena. Dubrovački komediograf Cvijetu nije poznavao, kada se ona rodila već je prešao četrdesetu. Cvijeta se u Dubrovnik vratila 1570., a on već tada nije među živima. Čini se da su bili u srodstvu, po majčinoj liniji. Držićeva majka

Anula bila je iz obitelji Kotrulj, kojoj je pripada i Benedikt Kotruljević. Držićev pradjed Ivan I Benediktov otac Jakša bila su braća, a Cvijeta je bila praunuka Benediktove kćeri Lukrecije. (usp. Tatarin 2009: 389) Očito je da je nezadovoljstvo i potreba za izdvajanjem iz konzervativne dubrovačke sredine bila obiteljska crta. Iako je Marin bio učeni komediograf, njegovi likovi imaju uporište u svakodnevnom životu. Slavica Stojan u članku *Držić i njegovi likovi u službenim dokumentima Dubrovačke Republike* primjećuje kako se veći broj Marinovih aktera i likova pronalazi na ulicama renesansnog Dubrovnika. Usporedo čitajući njegova djela i zapisnike Kaznenoga suda uočila je preklapanja zbiljskih sudbina s onim literarnim. Njegovi likovi su preslika predodžbe njegove obitelji, gradskih marginalaca, subrača antunina i prijatelja. Osim njih, na scenu dovodi i likove iz daleke prošlosti, odnosno iz usmene predaje. (usp. Stojan 2008: 35–39)

Držić u svojim prolozima ili monolozima likova predstavlja ili kritizira dubrovačku stvarnost. Pastoralu *Grižula* je još „jedan proizvod Držićeve izvorne darovitosti“, koja potvrđuje njegovu društvenu osviještenost i kritičnost. (Čale 1971: 22) U toj pastoralu zanimljiv je lik Mionice, koja se prvi put pojavljuje u petom, šestom i sedmom prizoru prvoga čina te u nekoliko prizora u kasnijim činovima. Držić je ovdje ocrtao lik samouvjerene djevojke. Kroz njezine monologe, kritizira neke tradicionalne i naslijeđene stavove prema ženama, kao manje vrijednim bićima. Držić također pokazuje nijanse ženske svijesti o vlastitoj vrijednosti. Na otvorenoj pozornici, uz pomoć ženskog lika polemizira o položaju žena. Pretpostavljamo da govori o ropstvu koje možemo povezati za Gučetićevim *služenjem*. Dok Gučetić progovara o predodžbi o ženama kroz filozofske tekstove, Držić to čini kroz dramske tekstove. (usp. Tatarin 2009: 444)

Miona voli Radoja, ali ga neprestano drži u neizvjesnosti. Budući da je sigurna u njegovu ljubav, dopušta si iskušavati ga želeći tako pokazati svoju žensku superiornost: „*Isto mi ga je drago gledat gdje mu se srce trese.*“ (Držić 2015: 203) Nadalje, savjetuje ženama da nikada otprve ne pristanu na muškarčevo udvaranje, nego da se najprije izmotavaju dvosmislenim odgovorima ne bi li ga tako vezale uza se. (usp. Tatarin 2009: 444) U četvrtom prizoru četvrtoga čina progovara o ženskoj poniženosti i muškarcima koji ne bi mogli živjeti bez žena. I dok će neki povjesničari književnosti njezin monolog tumačiti kao protofeminizam, manje je onih koji su se doista osvrnuli na stvarni položaj i predodžbu o ženama ondašnjega Dubrovnika. (usp. *ibid*) Ne radi se o protofeminizmu, nego samo o pokušaju da se osvijesti

konzervativna sredina i da se prestane stvarati predodžba o ženama kao o kućnim pomoćnicama, majkama i udovicama. Lik Mione obraća se svim ženama govoreći: „*Vaše tuge, sjetne žene, na ruke od ljudi došle. Raspiramo se i pridiramo se za njih, i još smo im krive. Tko ljudem vida obrok? Žene! Tko ih puđa od buha? Žene! Tko ih krpi? Žene! Tko im u kući radi? Žene! Tko im uprede i košulje kroji? Žene! Goli bi bez nas hodili: a nut, a nut kakvi su!*“ (Držić 2015: 213) Svjesna je kako Dubrovčani gledaju na žene i napada izravnim kritikom dubrovačku sredinu: „*A čula sam u Dubrovniku reku: Drž žene na uzdi, ne daj im slobode!*“ (ibid) Ono što književnik poručuje kroz Mionin monolog jest licemjernost Dubrovčana. S jedne strane, svoje nevjeste kite zlatom, daju im veliki miraz, rade raskošne svadbe i primanja, pronalaze najbolje babice koje djevojku uče kako biti dobre nevjeste, dakle, sve moguće čine da ugone sami sebi, a ne svojim suprugama. No ne krivi se samo muškarce za takvu situaciju već i ženu, koja je pasivna, „*koja samo ljubi draga svoga kako grličica, poj kako slavic – sve zaludu. A mi s njima krive, a mi smo nesrječne.*“ (ibid) Osim u *Grižuli*, lik Mione pojavljuje se kao lik *in absentia* u *Noveli od Stanca*. Stanac u toj pokladnoj igri dvaput spominje svoju dvadesetogodišnju suprugu. Prvi put u razgovoru s Dživom Pešicom, a drugi put u razgovoru s maškarom preodjevenom u vilu. Stanac se želi pomladiti kako bi bio dostojan i prikladan svojoj mlađoj supruzi: „*Da bi se pomladio i da bi mnogo lit/ drag i mlad mioni bio: i pod da si čestit.*“ (Tatarin 2009: 444) Zanimljivo je što se u obje drame uvodi lik Mione i u obje gotovo sa istom svrhom. I ovdje Držić koristi lik Grižule da bi ismijavao i kritizirao stari i čest dubrovački običaj da se stariji muškarci žene mlađim djevojkama.

5.4. Ni petke ni svetke ne znamo mi u vas¹¹

U starome Dubrovniku vladalo je mišljenje kako se obiteljski problemi ne trebaju širiti u javnost već se obitelj treba štititi od društvene sramote. Međutim, teško su se skrivali skandali od znatiželjnih susjeda i pučanstva. Ipak, koliko god se toga činilo nemoralnim, u farsama nikole Nalješkovića vidljivo je kako mnogo šokantnih pojava bilo i prihvaćeno. (usp. Frndić 1988: 23) To pokazuje i opravdavanje gospodara u prvom činu *Komedije šeste*:

¹¹ Stihove preuzimamo, v. Rafo Bogišić, *Pet stoljeća hrvatske književnosti, Nalješković, Benetović, Palmotić*, 1965., svezak 9, str. 66.

Da t' nije za to har;
djevojkam toj svaki čini sad gospodar.
Dokli si daj taka, nemoj mi ti branit,
što ja znam, er paka moglo bi drugo bit. (40–43)

U Nalješkovićem farsama prepoznamo sve likove iz dubrovačke svakodnevice. No, za potrebe ovoga diplomskoga rada, usredotočit ćemo se na analizu ženskih likova kako bismo dobili predodžbu koju projicira sam autor. Dakle, usredotočujemo se na ženske likove u *Komediji petoj* i *Komediji šestoj*. Pritom mislimo na sluškinje koje su često neodoljive svojim gospodarima, lik vinarice i naravno, same gospodarice. Nalješković je oduvijek hvalio Dubrovnik govoreći da je to „dubrava mira, pravde i sklada.“ (Franičević 1983: 434) Međutim, njegova djela često su kritike dubrovačkoga javnoga i društvenoga života. Marin Franičević navodi: „Nalješković je u farsu otkrio mogućnost govorenja o nekim naličjima dubrovačkoga života i on je govorio na svoj način kritizirajući male 'svakodnevne' grijeha i prikazivao ljude ne izdvajajući bolje od gorih i ne razlikujući u tom pogledu sluge od gospodara.“ (Ibid) Tako je realno pokušao prikazati međusoban odnos sugrađana lišen svake idile obiteljskoga i građanskoga života. U dubrovačkoj svakodnevici, tako, prepoznaje ogovaranje susjeda, varanje, potkradanje, izrugivanje, međusobno vrijeđanje.

Zdenka Janeković Römer u svojoj knjizi *Rod i grad* predstavlja problem definiranja obitelji i kasnom srednjem vijeku i renesansi. Prema njezinom mišljenju, trebalo bi razlikovati termin *famiglia*, *porodica* i *kućanstvo*. Upotreba određenoga pojma jasno će upućivati na ono o čemu se radi. Dok *famiglia* i *porodica* uključuje krvno srodstvo, *kućanstvo* uključuje i to, kao i sve one koje žive pod zajedničkim krovom. Nadalje, iako određena grupa sluga nije, naravno, bila povezana krvlju, oni su se također u službenim dokumentima, nazivali *famigli*, *familiars* ili *comedentes panem alicuius*. (usp. Janeković Römer 1994: 19–20) Dakle, možemo reći da je i služinčad spadala u obiteljski krug. „Famula, serva, fantesca, godišnica, raba, čupica, čupe, spravljenica“ bili su nazivi za sluškinju. (Stojan 2003: 95) Prema arhivskim zapisima postojali su i „pejorativni nazivi za sluškinju čupavica, godulja, divljaka, ogoša, a razlikuju se ovisno o ulozi koju je sluškinja imala u gospodarevoj kući, starosnoj dobi te odnosu gospodara prema ženskoj posluži.“ (ibid) Radi se o djevojkama koje su dovedene u kuću kako bi svojoj gospodarici pomogle u vođenju

kućanstva. Ulaskom u kuću morale su obećati da će „gospare pošteno služiti, bez prijevare i krađe, njihova dobra i stvarni vječno spašavati i čuvati, te ne činiti štetu, a sve za hranu i pristojnu obuću.“ (ibid)

Bez obzira na bogatstvo koje su mirazom donijele u kuću, dubrovačke gospođe nisu imale nikakvo pravo u gospodarskom i financijskom poslovanju obitelji. Njihova se ovlast svodila na organizaciju života u kući, kućnih poslova kao i nadzora nad slugama. Ponekad je znalo u kući biti i do osam sluškinja, a sve su izravno bile podređene gospodarici što je često bilo uzrokom raznih sukoba. (usp. Janeković Romer 1999: 205–208) Sluškinje su radile naporno, čak i blagdanima a, kako. navodi Stojan, brojni arhivski zapisi svjedoče o tomu da su često bile slabo obučene, zimi i bose iako su služile bogate dubrovačke gospare. Za vrijeme ljetnih dana u vunenoj su odjeći održavale vatru i spremale hranu na ognjištu koji se nalazio u samom potkrovlju kuće. Uvjeti rada nisu bili prihvatljivi, međutim, sluškinje su činile sve kako bi ostale u kući, na toplome, a ne negdje na dubrovačkim ulicama. (usp. Stojan 2003: 98–99)

Postoje razlike među sluškinjama. Naime, *čupe* su svježije prispjela služinčad, a dolazile su u gosparovu kuću prljave i pune ušiju. Gospodareve supruge učile su ih o higijeni što su im kasnije, naravno, uvijek prebacivale. One su zapravo bile na najnižem položaju u grupaciji sluga, često su im dodijeljena smeđa vunena odijela kako bi se mogle raspoznati. *Spravljenice* imaju dvadesetak godina. Rijetko su odlazile natrag na selo odakle su došle, no mogle su se vratiti. Znale su napraviti jednogodišnje ugovore i zbog toga se nazivaju i *godišnjice*. One u Grad dolaze nezaštićene oko svoje desete godine, pa su zato i ranjive. Svjesne su opasnosti ako pobjegnu od gospodara. Sluškinjama su zabranjeni izlasci. Osim na propovijed i rijetko u posjet rodbini, djevojke su izlazile iz kuće gospodara samo zbog poslovne obaveze. (usp. ibid: 100–106)

Položaj žene u bračnome odnosu jedna je od glavnih tema Nalješkovićeve dramskoga opusa. Pokušao je oslikati stvarni odnos supružnika u Dubrovniku. Često su bračni par činili mlada djevojka i znatno stariji suprug jer, znamo već, brakove su dogovarali roditelji. Bez obzira što su oženili mlađu suprugu, nije bila tajna da su imali izvanbračne odnose, najčešće s jednom ili više sluškinja u kući. U prologu *komedije šeste* govori se:

*Njeki je gospodar imao u gradu
budući sijed i star jednu ženu mladu
i toj mu nije dosti, negli se svud skita. (5–7)*

Iako je opće poznato da je dubrovačka vlastela voljela i druge suknje, osim svojih suprug, njegova je zakonita žena najčešće pokušavala prikriti grijeh svojega suprug kako bi zaštitila ugled cijele obitelji. Rastava i tjeranje muža iz doma samo bi potvrdio njegov grijeh u javnome životu Grada. (usp. Stojan 2003: 103) To samo pokazuje kako su izvanbračne veze vlastele uvelike prihvaćene u dubrovačkom društvu. Najveći problem bila su izvanbračna djeca i njihov status kasnije u društvu, njihov odgoj i mnoge druge nevolje koje prate takvu djecu. Ona su imala veoma nesigurnu budućnost i nepovoljan položaj na društvenoj hijerarhijskoj ljestvici. (usp. ibid: 96)

U *komediji šestoj* naglasak je na skrivanju trudnoća sluškinja od očiju javnosti, što je u arhivima vrlo često bilježeno (usp. ibid), pa je Nalješković za svoju farsu iskoristio svakodnevni motiv. Do trudnoće je najčešće dolazilo u kući gospodara. Često su gospodari sluškinjama, da bi pristale na spolni odnos, obećavali udaju, no i slobodni mladići su se tako ponašali, kako prema njima, tako i prema ostalim ženama. Kada nisu uspjeli, upotrijebili su silu. Djevojke su pristajale na ljubavnu vezu s gospodarima zbog njihove velikodušnosti koja se očitovala u darivanju skupocjenih poklona, hrane, odjeće, a često i zbog straha od otkaza. Sluškinje su morale biti vrlo odvažne da bi odbile gospodara. Rijetko su imale iluziju o braku, više su voljele trenutni užitak. (usp. ibid: 127) Posljedice toga su javno sramoćenje i već spomenuta nelegalna trudnoća i naravno podsmijeh svih građana. Ishod tih nedopuštenih veza je većinom isti, a nerijetko su sluškinje izbačene iz kuće. Nasrtaji vlastelina na sluškinje ostaju nekažnjeni i smatraju se čak hrabrim podvizima.

Muškarcima se grijeh puno lakše praštao. Odnos sa sluškinjama tolerirala je i obitelj jer se društvo polako počelo i navikavati na to. Iskorištavanje sluškinja više je manje bilo prihvatljivo. Bolje rečeno „krivima su se smatrale samo sluškinje, a gospodari su ti koji nisu mogli odoljeti.“ (ibid) Međutim, unutar kuće prisutne su svađe, prijetnje, ucjene. Supruge strahuju od muža, nastoje obiteljske nesuglasice zadržati daleko od očiju javnosti, srame se i pred samom služinčadi. Ogorčene su saznajući istinu pa to donosi kao posljedicu vrijeđanja svih koji se nalaze u njihovoj blizini. (usp. ibid: 128)

*(...) svuc'te me najbrže, zašto me ovi jed
neka se prije leže, umrijet ću prije
sjutra, neki me nož reže po srcu unutra. (117–120)*

Iz Nalješkovićevih drama možemo steći predodžbu o dubrovačkim sluškinjama, saznajemo sve o njihovim navikama, statusu unutar kućanstva, odnosu s gospodarima, dobrim i lošim karakteristikama, ali i o njihovoj sudbini. Vjerno je prikazan njihov naporni posao ali i opuštanje kada ostaju same u gospodarevoj kući. Jasno da su gospare više cijenile nego li njihove supruge. U sljedećim komedijama prikazat će se upravo odnos gospodarica i sluškinja i na taj način stvoriti predodžba o ženama različitih društvenih slojeva.

5.4.1. Komedija peta

U prologu *Komedije pete* saznajemo okosnicu drame. Radi se o odnosu gospodara i sluškinja. Osim najave radnje u prologu saznajmo da se u kući nalaze dvije *godulje* koje su ukrade sočivo i vino.

*Dvije su ostale u kući godulje
koje su pokrale sočivo i ulje
tere će besjeda razlicijeh činiti;
utoj će s posjeda gospođa iziti
tu će ih karati i brže početi bit
one će plakati; pak zatim što će bit?
doći će gospodar, koji će s ulice
začuti vas taj kar i plač od Milice
ter ju će tješiti; tuj se će gospoja
na njega srčiti da će bit do boja.
Gospođa još veće žaleći sramote
Gdi ljubiti nju neće neg ljubi ogote (...). (5–16)*

Nakon prologa, Nalješković prikazuje karakter sluškinja Milice i Maruše kroz njihovo ogovaranje treće sluškinje Petruše. One su samo naizgled uznemirene zbog javnoga kažnjavanja njihove poznanice Petruše koja je bez znanja gospodara pustila nekoga u kuću, ali je ne osuđuju zbog njezina ponašanja jer su i same nemoralne, no one znaju da to treba skrivati.

Milica

Htjela je upuštati u kuću nekoga.

Maruša

U zao čas, gruba je, tko bi k njoj pošao?

(...)

Maruša

Stvari se tej taje, drugi je posao. (31–33)

Vrlo se lako iščitava njihov strah od gazdaričinih kazni, no unatoč tomu odaju se nečasnim radnjama. Već na temelju prologa ove farse možemo stvoriti predodžbu o sluškinjama u ondašnjem Dubrovniku. Bile su gotovo na najnižem položaju društvene dubrovačke ljestvice i to je ono što je obilježilo cijeli taj sloj. Bile su sklone prevari i krađi zbog skromnoga života i škrtosti gospodara. (usp. Stojan 2003: 128) Predodžba o sluškinjicama kao kradljivicama vladala je među dubrovačkim društvom. Kažnjavanje nemoralnih sluškinja i njihov karakter vjerodostojno je prikazano u drami. Sudbina mnogih služavki u Dubrovniku toga doba bila je mnogo teža, nekada čak i tragična. Međutim, iako drske i nemoralne, sluškinje su često bile potlačene i gladne. U ovoj bi se farsu glad i hrana mogli promatrati kao tematska sila i inicijalna iskra za početni i završni prizor. Sve proizlazi iz toga da su sluškinje bile gladne te ukrale jeftinu hranu, leću i ulje, samo kako bi utažile glad. (usp. Batušić 1988: 37) Tako leća, ulje, te kasnije spomenute fritule i mast, postaju simboli održavanja egzistencije i svojevrсна osveta gladnih i siromašnih. Nekada nisu ni krale u zloj namjeri. Znale su uzimati i goparev novac i čim prije vratiti, da i ne primjete nestanak. Međutim, najčešće je nestajala hrana, zatim nakit, a krađe nije bilo teško dokazati. Ukradene stvari sluškinje su najčešće držale su gosparovoj kući, no znale su je i skrivati blizu samostana. Kada bi takvi slučajevi završavali na sudu, branile su se neimaštinom odnosno siromaštvom. Krađe su se događale i među poslugom pa

su svoje ušteđevine sluškinje skrivale izvan kuće u kojoj su služile. (usp. Stojan 2003: 129–130) Iako je nekoliko njih služilo u gosparovoj kući i često su držale stranu jedna drugoj, između njih je postojalo i spletkarenje, ogovaranje i ljubomora.

Lik gospođe nije samo preslikani lik vladike iz realnosti Dubrovnika, već se prikazuje kao konvencionalni lik sa svim osobinama koje žene u farsu posjeduju. (usp. Batušić 1988: 40) Gospođin ulazak na scenu unosi nemir i započinje svađa koja će trajati gotovo do samoga kraja drame. Nakon dolaska gospodara, od kojega je gospođa uzaludno očekivala potporu, započinje svađa i s njim. Gospodar, čija je najizraženija karakteristika požuda, glumi da kori sluškinje, a zapravo dok gospođa ne gleda mazi i ljubi Marušu. Za vrijeme te svađe gospođa svoga supruga optužuje za nevjeru i odlučuje ne spavati više s njim, a on se brani pravdajući se kako je izvršavao svoje bračne dužnosti prema njoj redovno: „*još nije godište kad nijesi rodila*“ (Bogišić 1965: 77). Ona mu prijeti tužbom svojoj braći. Njezina tužba zapravo je smješna jer se jako dobro znalo kako su to vrijeme roditelji i braća gledali na svoje udate kćeri i sestre. One su isplaćene i nemaju što tražiti u roditeljskome domu. (usp. Janeković Romer 1994: 59) Prve gospođine riječi su prijetnja, kletva te niz zapovijedi sluškinjama.

Gospođa:

*Nijesam vas čula, mniš?
Večeru ti potež', Maruša, monđin prim'!
Zlo t' jutro! Ne potež', kuda ćeš tamo š njim?
Sjemo ga meni daj, k ognjištu ter hodi,
večeru prigledaj, potež' se pak k vodi.
Činite da sudi budu vam spravljeni,
ja vidim, vi čudi ne znate još o meni. (60–66)*

Sluškinjice su unosile pomutnju u odnos između gospodara i supruge a ona se, znajući da mužu ne može prigovarati, okomila na sluškinje, vrijeđajući ih. Supruge su znale i zlostavljati sluškinje dajući im puno više kućnih obaveza i zadataka no što je to bilo uobičajeno. (usp. ibid: 131) U Nalješkovićevoj farsu, u trenutku kada dvije sluškinje razgovaraju, dolazi gospođa pokazujući svoju moć gospodarice.

Gospođa

*Prikučke smrdeće, jučer ste iz vlaha
a u vas nije veće ni srama ni straha.
Jedva sam od uši mogla vas otrijebit,
a sad nam od muži hoćete druge bit. (124–127)*

Jasno je da su sluškinjice bile sinonim za nemoralne radnje i postupke pa se vrijeđanje i vulgarizmi protežu kroz cijelu dramu. Gospodarice su ih nazivale *kurvinim beštijama, kurvama, kučkama*. Isto tako optuživane su za sve izgubljene i slomljene stvari. (usp. *ibid*: 132)

Gospođa

*Stavi im pet lonaca koje su razbile,
i litru konaca ku su izgubile
Čut ćete još goru: pitaj tu godulju
koja ti na moru izgubi košulju. (215–218)*

Sluškinje su itekako znale odgovoriti na gospodaričino vrijeđanje, nisu samo šutke prihvaćale i povlačile se. Znale su odgovarati, a za izgubljene i slomljene stvari optuživale su i životinje.

Gospođa

*(...) Hod sjemo, Milica, sramotna hodila;
kamo ona plitica? da si ju razbila?*

Milica (Maruši šapće)

Ah Mare sestrice, zao t nam dan ide.

Maruša

Reci joj: s police mačka ju ukide. (83 –86)

Čini se da su sluškinjice bile više privržene i odane gospodaru nego li gospođi. Gosparove novce uzele bi, ali bi ih što brže vratile dok su se voljele gazdaricama osvećivati. Krajnja osveta bila bi puštanje kakvog trača o njezinoj nevjeri. Gospođe

su bile nemoćne. Jedino što su mogle bilo je otpraviti ih iz službe, no često njihov suprug to nije dozvoljavao. Sluškinje su bile pohlepne i proždrljive, često i bez moralnog kompasa. Takvo što možemo zaključiti na samome kraju drame kada Maruša govori:

Maruša

*Pošla ti prije u raj neg dođeš ovamo.
Na vjeru i dušu zautra za vas ovaj dan
kako ću t' rijet mužu tvoj život sramotan
i didli svagdanje, i s kijem se vagiđaš.
Činit ću potanje, na vjeru, da mižaš.
Ma zlje t' bih ja stala i bila prem luda
da peču ukrala ne budem od gruda
A imam i cvare onamo pod skalom
veće po bokare pritopljene s salom.
Toj bogme nije mala ter ću t' poć zamesti
toliko prikala što mogu izjesti.
Na vjeru, na vjeru, kako ću, neka znaš,
bolju ja večeru imati neg ti dvaš.
I da ti nije har er me će na tvu čas
poljubit gospodar, kom dođe oni čas.
Majde ću sada poć sredivši zajesti
ter neću mrve oć, da silom znam jesti. (396–412)*

5.4.2. Komedija šesta

U *Komediji šestoj* u središtu je zbivanja gosparova prevara. Zahvaljujući njemu, tri su žene s njim zanijele, *godišnjica*, *tovjernarica* i *baba-dojilja*. Dakle, riječ je o višestrukoj suprugovoj prijevari. Jasno je da je glavni pokretač ove drame gospar koji je star i sijed, k tomu još i pohotan. U središtu radnje jest njegova prevarena žena koja se žali i shvaća da njezin suprug tijekom noći izmišlja probavne smetnje i odlazi kod svojih ljubavnica.

Gospođa

*Nijesam li čula ja vaskolik život vaš?
Dobro sam sve ovoj po tebi poznala:
Otkli je u stan moj ogođa taj stala,
Gdi ječiš svaku noć, sve ti je otvorenje
Neka k njoj možeš poć, lažući sve menje
Ne bješe prije taki, majde ne, žimi ja,
Neg kako lav jaki mnokrat mi dodija,
A sad kako vraga ne mož me zgledati. (76–83)*

Slavica Stojan pronašla je u arhivskim zapisima primjere žalbi kojim su se prevarene žene žalile Vijeću. Rijetki su to slučajevi jer, kako smo već spomenuli, nije se to shvaćalo skandalozno i često se zataškavalo kako bi se sačuvao ugled obitelji. (usp. Stojan 2003: 83) Slično kao u prethodnoj drami gdje je gospođa prijetila žalbom svojoj braći, ovdje gospođa prijeti žalbom vlasteli, odnosno Vijeću.

Gospođa

*Čujem ga sve ja.
Ne mogu mirna bit, sad ću poć ustat
Ter ih ću svijeh izbit: ja im ću kučkama dat.
Ogođe smrdeće, zli vam ti celovi!
Bjehote sve veće posjele stan ovi;
Sve mi tri sad nadvor, er ću raskosna
Ovako poć u dvor, a išti ti stana,
Vlasteli da vide što patim neboga. (232–239)*

Nalješković ismijava narušene bračne odnose. Znalo je dolaziti i to žustrih prepirki između bračnih supružnika. Pisac daje naslutiti i nasilje u tom odnosu.

Gospodar

*Po boga živoga, ako uzmeš bat,
Nać me ćeš inoga; nemoj se, čuj varat. (179–180)*

Gospođa
Rasuta ja! nuti, koju sam riječ čula!
Sada ću ja puknuti, pade mi gučula. (181–182)

Tri su istodobno trudne gospodarove ljubavnice, sluškinja *Vesela*, *dadilja* i *tovjernarica*, pripadnice različitih društvenih slojeva. *Vesela* je *godišnica*, *tovjernarica* je slobodna i ekonomski neovisna udovica, dok je *dadilja* ekonomski neovisna no radi u gospodarovoj kući. One se razlikuju prvenstveno po svojim karakteristikama. *Vesela* je mlada djevojka sa sela koja je došla raditi u Dubrovnik. Međutim, dogodilo joj se ono što nije očekivala i za što nije bila spremna. *Dadilja* se u svemu što ju je snašlo boji jedino gospođe i svoga muža. Krčmarica ne radi poteškoće i ne boji se gospođe, čak joj na primjedbama o velikome trbuhu drsko odgovara.

Nikola Nalješković je u svojoj *petoj* i *šestoj komediji* vjerno slika predodžbe o ženama onovremenoga Dubrovnika. Sluškinjice su predstavljene kao kradljivice, ljubavnice koje su bile na samome dnu društvene ljestvice. U odnosu između služinčadi našla se i prevarena supruga, koja je pokušala potvrditi svoje mjesto jedine gospođe u kući. Njezinu vrijednost pokušale su umanjiti sluškinje koje su je često ogovarale, krale i omalovažavale. Iako slijedi farse autor je uspio, crpeći primjere iz svakodnevnoga života, stvoriti predodžbu o ženama unutar dubrovačke kuće, koristeći se pritom vulgarnim jezikom i grubim situacijama.

5.5. Pripravne smo vas služiti!¹²

Imovinski položaj žene uvelike je ovisio o njezinome društvenome statusu u kojoj je živjela. Tako, dubrovačke plemkinje nisu bile ravnopravne u svojim brakovima dok je u brakovima pučana postojala ravnopravnost. Žene pučanke obično su radile sa svojim muževima, gotovo i iste poslove. No, za taj rad nisu imale naknadu odnosno plaću. (usp. Stojan 2003: 159) U najboljem poslovnom položaju u Dubrovniku bile su udovice, dok su ostale žene teško nalazile mjesto u poslovnome svijetu. „Statuti su im dopuštali trgovanje, raspolaganje stečenim dobrima i sudjelovanje na sudu, ali uz velika ograničenja. I sve to ukoliko je pokojni suprug tako

¹² Stihove preuzimamo, maskerata *Tržnicam*, v. Slavica Stojan, *Vjerenice i nevjernice*, Prometej, Zagreb – Dubrovnik, 2003., str. 159.

i napisao u oporuci. Uvriježeno shvaćanje o slabosti, lakomislenosti i neznanju žena urodilo je time da su statuti štitili njihovu imovinu.“ (ibid) Svu brigu o tim dobrima vodili su muški rođaci ili službenici općine. Naime, žene u to doba nisu bile u potpunosti pravno sposobne pa nisu mogle samostalno nastupati u sudskom procesu i u javnim poslovima, nego tek preko posrednika. No, bez obzira na ograničenja, trgovački duh koji je vladao u Dubrovniku i u drugim gradovima, zahvatio je i žene. Njihovo sudjelovanje u privredi uvelike je ovisilo o tomu kojem su staležu pripadale. Neke su plemkinje vodile velike poslove i raspolagale velikim svotama novca, ali su, statistički gledano, žene nižega društvenoga položaja imale mnogo šire mogućnosti za različite djelatnosti. (usp. ibid: 160) One su imale i veća prava u odnosu prema mužu i rođacima te su slobodnije raspolagale imovinom, kako vlastitom tako i onom stečenom u braku. Zbog potrebe za dodatnom zaradom, uz kućne obveze prihvaćale su različite poslove. Žene iz viših građanskih slojeva, supruge veletrgovaca, antunina i lazarina, u mnogočemu su slijedile način života vlasteoskih žena, ali su ipak bile slobodnije od njih. Imale su visoke miraze, nakit i raskošne haljine, lijepe kuće te sluškinje i slugu. (usp. ibid) Neke od njih bile su upisane i u bratovštine pa su njihova imena zabilježena u matrikuli i u genealogiji bratovštine antunina: „Članstvo u bratovštini bila je jedna od mogućnosti njihova života izvan kuće i obitelji, a pridonosio im je društvenom prestižu. Pučanke iz nižih slojeva obrađivale su zemlju, vlastitu ili zakupljenu. Neke su žene imale stalna zanimanja: pekarice, predilje, tkalje, krčmarice, piljarice, pralje.“ (ibid: 162–163) Žene obrtnika nerijetko su pomagale muževima u njihovim djelatnostima. Siromašne su žene radile u najmu ili su prihvaćale službu za stan, hranu i malu plaću. Udane žene, poslovale su uz dopuštenje muža ili sina, uz njihovo posredovanje. Oni su ih zastupali i u poslovima i na sudu. U velikom broju slučajeva tražilo se i odobrenje gradskoga vijeća. „Zakonska prava udanih žena bila su, u tom smislu, uža od prava udovica, no mnoge su ipak bile vrlo djelatne jer su ih muževi, odlazeći na trgovačka ili diplomatska putovanja, imenovali prokuratoricama svojih dobara.“ (ibid) Tada su im se otvarale mogućnosti svakovrsnoga gospodarskoga djelovanja koje im, inače, ne bi bilo dostupno. Udovica je u Dubrovniku bilo mnogo, zbog dobne razlike između njih i muževa, pa je problem njihova zbrinjavanja imao široke razmjere. Žene nisu nasljeđivale muževu imovinu, nego su dobivale samo pravo doživotnog uživanja prihoda s njegovih posjeda. „Ako bi muževom oporukom bila imenovana gospodaricom, žena je dobivala velika ovlaštenja nad imovinom i nad maloljetnom

djecom. To nije bilo riješeno pravnim propisima, nego je odluka bila u potpunosti prepuštena volji oporučitelja. Žene koje nisu imale pravo *uzufrukta* ni uzdržavanja zapadale su u bijedu zajedno s djecom. Morale su se zaduživati, zalagati nekretnine ili sklapati ugovore o uzdržavanju sa zetovima i drugim rođacima, pogotovo ako su htjele priskrbiti miraz kćerima.“ (ibid) U slučajevima krajnje oskudice udovice su tražile pomoć općinskih vlasti ili tutora svoje djece, koji su bili ovlašteni da odlučuju o njihovu uzdržavanju. U posebnim je okolnostima udovički položaj donosio prednosti. Bez obzira na ograničenja, žene su mogle slobodnije poslovati nakon smrti muža nego li za njegova života. Sjajni poslovni uspjesi pojedinih žena pokazuju njihovu vještinu i sposobnost da vode poslove jednako dobro kao i muškarci. (usp. ibid: 164) Međutim, to su mogle ostvariti samo u iznimnim okolnostima. Ipak, većina žena proživjela je život pod muškarčevom kontrolom, ograničivši nadležnosti, znanja i sav svoj svijet na kućni, obiteljski život. Stojan primjećuje da „žene nisu imale jednake mogućnosti obrazovanja kao muškarci. Nisu pohađale školu, nego su u kući dobivale poduku o kućanstvu i osnovama kršćanske vjere, braku i djeci. Nije bilo uobičajeno slati djevojčice u samostan radi izobrazbe, kao u Italiji. Čak su i među vlastelom rijetki smatrali da njihove kćeri moraju steći neka druga znanja.“ (Stojan 2003: 165) Postojale su žene koje su znale pisati i računati pa su vodile muževe poslove za vrijeme njegovih putovanja. Međutim, nešto više od njihove osnovne pismenosti na hrvatskom ili talijanskom jeziku bilo je vrlo rijetko.

U starome Dubrovniku velika se briga posvećivala žitu. Unutar zidina postojalo je nekoliko skladišta za žito poznatije kao *Rupe*, koja su se počela graditi oko 1542. Prosperov Novak, navodi primjer jednog ureda što se nalazio u prizemlju Kneževa dvora. Ondje se svakodnevno dolazilo po doznake za žito, po nižoj cijeni. Nakon toga, otkupitelji bi odlazili u žitnice da bi od *ofićala* dobili žito koje su i platili. Poznati *ofićali* bili su i mladi Ivan Gundulić i Junije Palmotić. *Rupe* i svakodnevno otkupljivanje žita bilo je ispjevano i u maskerati *Tržnicam*, za koju se ne zna kad je točno nastala i tko je autor. (Prosperov Novak 2001: 43–44) Hrvatska maskerata koja se najviše približila prikazu stvarnosti je *Tržnicam*. U njoj su žene predstavljene kao radnice, *tržnice*, koje peku i prodaju kruh. Isto tako, opisuju se sve nedaće s kojima su se svakodnevno susretale. Ispjevana je u 128 osmeraca, a osnovna struktura pjesme odgovara strukturi maskerate, odnosno, kazivačice se predstavljaju i govore o svojem zanatu.

*Tržnice smo mi od grada
potor mijesti upisane
utirući kruh iz mlada
imenom smo ovijem zvane. (1–4)*

Pjesma dubrovačkih *tržnica* ipak nije tipična, kako primjećuje Miroslav Pantić, jer je u maskeratama obično ispjevana dubrovačka mladost koja je često preobučena u ciganke, vrtlare, vragove, redovnike, a u osnovi su nerealne. Zaključuje kako se ova maskerata izdvaja svojom temom, ali i obradom. (usp. Pantić 1978) Opisuju se nedaće s kojima su se žene susretale prilikom toga složenoga procesa. *Tržnice* samo hvale svoj rad, a na kraju naglašavaju svoju spremnost i predanost u služenju Dubrovniku. Maskerata nam pruža podatke i predodžbu o ženi kao zaposlenoj i opis radne svakodnevice. Njihov posao započinje odlaskom kod *ofičala* koji raspodjeljuje žito.

*Ofičala nam grašijeri
čine ki nam žito dava
i na skandalj hljebe mjeri
i dinare pak skončava.
On police name piše
Po tri, po pet, po šes stara
sad niže, sad više
kako mu se bolje para. (20–27)*

Kada su dobile žito, nosile su ga u obližnji mlin gdje bi ga samljele, a zatim umijesile tijesto i odnijele kod pečnika. Kada bi kruh bio gotov, same bi ga prodavale. U pjesmi nude savjete o tijestu, napominju da ga treba mijesiti dok ne zabijeli da tijesto treba držati na toplome, pokriveno *toplijem ruhom i haljinom*. (Stojan 2003: 159) Nakon svega, osim truda uloženog u miješanje i kvasanje tijesta, trebalo ga je paziti i prilikom pečenja.

*Pazeć da joj ne prigori
I dopečen da joj bude*

*er ionako vas puk gori
I u ogrlin svijeh sude. (72–75)*

Da su, zaista, vrlo marljive i predane poslu dokazuju i stihovi koji nam govore o alatima kojima se služe, *od naćvi do sita, najvažnije je imati jaki gnječak nad sve ino*. (Ibid) *Tržnice* su mijesile tijesto, najčešće, na otvorenom. Stajale su u polusavijenom položaju i izvodile pokrete rukama. Sve te njihove radnje, privlačile su pozornost muških prolaznika i sigurno budile njihovu pohotu. (usp. Stojan 2003: 161)

*Ke da izide ko se želi
tvrdijem gniješkom u nj upire
ter dokle se ne zabijeli
sveđ ga gnječi i utire. (47–50)*

Osim što se u maskerati opisuje sam proces pekarstva, govori se i o odnosu dubrovačkih tržnica sa *zdurima*, koji su bili dubrovački organi reda i pučani. Žale se na njih jer su s njima morale dijeliti zaradu koja bi im ostala nakon što su platile pećnike i mlinare. Isto tako, javno ih prozivaju njihovim imenima što pokazuje hrabrost i odlučnost žena, spremnih na kritiku jer pučani žele ugrabiti dio kolača. Žele im oteti polovicu njihove dobiti. (usp. Prosperov Novak: 2001: 44) O toj nepravdi *tržnice* kroz maskeratu poručuju:

*Nu lupeži zduri kade
ruke im se ne zamažu
većekrat nas s njima zavade
i nepravo na nas lažu.
S uzroka nas oni tega
gule, mame, deru i jedu
vraga izjeli najvećega
i najveću stekli bijedu.
Sila dijelit po pola
d dobiti sve dinare
van onega što se skola
u pećnike i mlinare.*

*Često u zo čas velik po nje
odrli su nas ne malo
Butor, Bratoš, krvoč i Stonje
i Alandez i Kekalo.
Zaboravih Uhodića. (84–100)*

Međutim, *tržnicama* nisu samo uzimali pola zarade već su ih napadali zbog lošega kruha. Iako se radi o složenom procesu poslovanja, razlog lošem kruhu bio je navodno špijunaža za dubrovačku vlastelu. Budući da je njihov put bio dug, od ureda u kojemu su dogovorile cijenu žita pa sve to žitnice i mlinara, do konačnog mjesta prodaje, imale su uvid u poslovanje drugih obrtnika.

Osim njihovog umijeća pečenja kruha, maskerata spominje sposobne *tržnice* koje su specijalizirane za izradu kolača, a to su *Našimoka*, *Čeljupača* i *Ložičica*. Osim što prikazuje ženu kao sposobnu pekačicu, maskerata je doista zapis stvarnosti o čemu piše Miroslav Pantić, potvrđujući da je navedena imena i biografije pronašao u arhivskim zapisima. (usp. Pantić 1978) O njima piše i Stojan napominjući da je riječ o tri „najpoznatije tržnice u doba stvaranja ove pjesme. (usp. Stojan 2003: 163) U maskerati spominju se samo njihovi nadimci, od kojih prva dva imaju pejorativni oblik, a treći je deminutivni oblik imenice formirane prema glagolu ložiti, a nastao je, bez sumnje, u vezi s besprijeckornom tehnologijom pečenja kruha dotične tržnice.“ (Stojan 2003: 154–155). Stojan iznosi cijelu paletu slučajeva tržnica na sudu. Opisuje ih se pojedinačno, ono što je zajedničko svima jest da su bile samohrane majke ili udovice, koje su morale raditi kako bi prehranile sebe i svoju djecu. (usp. ibid)

Dijelovi maskerate u kojima *tržnice* opisuju svoj odnos sa *oficalima* i *zdurima*, nikako nisu alegorični, itekako su zbiljski i faktografski. Ova maskerata prikazuje vjernu sliku dubrovačkog ambijenta, ali i predodžbu o ženi radnici, vrlo stručnoj i nadasve marljivoj. To je pohvala zanatu, kao i ženama, koje se, unatoč svim nedaćama koje ih okružuju izbore za sebe u muškome svijetu. Ovdje se napušta predodžba o nesposobnim ženama jer ovaj zanat zahtijeva znanje i vještinu. Zadnji stih ove maskerate odaje požrtvovnost i rad. Kruh, kao konačni proizvod, svjedoči o njihovoj marljivosti i brizi kao i svim nedaćama na koje su nailazile prilikom cijeloga procesa, od biranja i otkupa kvalitetnoga žita, njegovog prenošenja u mlin, pažljive pripreme tijesta i pečenja kruha sve do same prodaje. Svoje znanje i vještine u

pripremi kruha i slastica one su stavljale na raspolaganje Gradu i njegovim stanovnicima. (usp. Stojan 2003: 152)

6. ZAKLJUČAK

U prvome dijelu rada opisana je predodžba o ženi u vremenu koji prethodi renesansi. Isto tako, opisana je predodžba o ženama dvojice dubrovačkih humanista, Benedikta Kotruljevića i Nikole Vitova Gučetića. Gučetićeva supruga, Marija Gundulić sugovornica je Cvijete Zuzorić u suprugovim dijalozima *Dialogo della bellezza*, koji je posvećen Cvijetinoj sestri Niki, i *Dialogo d'amore*. U predgovoru Gučetićeva djela *Discorsi di M. Nicolo Vito di Gozze, Gentil'huomo Ragugeo, Dell'Academia de gli Occulti, Sopra le Metheore d'Aristotele, ridotti in dialogo, e divisi in quattro Giornate*, Marija brani svoju prijateljicu Cvijetu od dubrovačkih kleveta. Prvi su to istupi u obranu žena. Krugu učenih žena renesansnoga Dubrovnika pripale su Nada i Julija Bunić. Nada Bunić, poput svojih sugrađanki, također komentira položaj žena u Dubrovniku. Sve su to žene novoga doba koje nisu bile samo nadahnuće muških stihotvoraca, nego su izravno sudjelovale u duhovnom životu grada. Humanistički senzibilitet prema osobnosti isticao je značajke ženskog uma i, barem u nekim slučajevima, urodio povećanom ženskom samosviješću i muškim divljenjem. (usp. Janeković Romer 2009: 887)

U drugome dijelu rada, naglasak je na analizi izabranih dramskih tekstova, gdje pronalazimo predodžbe koje su hrvatski pisci imali o ženama i izdvajamo koje su se njihove osobine cijenile. U *Suzani čistoj* i *Robinji* naglasak je njihovoj časti prilikom ulaska u brak ili u braku. Žensku čast je uvijek trebalo braniti i o njoj skrbiti kako bi se mogla udati. Jednom izgubljena čast teško se mogla vratiti, a sam koncept ženske časti neizostavno je uključivao i ženino seksualno iskustvo. Nasuprot tomu, muškarčeva čast nije ovisila o njegovome seksualnom ponašanju. Događalo se da su znali nasrtati na mlade djevojke, udane, ali i na sluškinje koje su marljivo radile unutar njihove obiteljske zajednice. Jasno je, dakle, da su „postojali dvostruki kriteriji moralnosti kada su u pitanju žena i muškarac. Iz toga proizlazi činjenica da je dubrovački sustav moralnih vrijednosti složen.“ (Stojan 2003: 381) Ženina čestitost i vjernost bračnom partneru osigurala je muškarcu zavidan društveni status kao i njezinim srodnicima, što je svakako potvrđeno u spomenutim dramama. U komediji *Dundo Maroje* analiziramo Laurin lik. Vrlo je jasno da Laura nije obična *kurtizana* učenih komedija, već žena svjesna svojih pregovaračkih sposobnosti i kompetencija. Iako se činilo da zbog toga ulazi u okvir neprikladne djevojke, ipak je postala

legitimna kći i supruga. U Nalješkovićevim komedijama prikazana je predodžba o sluškinjama i prevarenoj ženi. Prevarena žena nije mogla ništa učiniti po tom pitanju, mogla je skrivati tu činjenicu unutar svoje kuće. Sluškinjice se nalaze na najnižoj društvenoj ljestvici, iako su u dramama opisane kao drske i kradljivice. Postoje arhivski zapisi koji svjedoče o istupima prevarenih supruuga, kao i sluškinjicama koje su otuđivale gosparovu imovinu što zbog osvete što zbog neimaštine. Budući da su radile za hranu i smještaj često su i ostajale gladne pa nisu imale izbora. One koje su svoga gospara poštovala, vratile su ukradeno prije nego li on to primijeti. Na kraju, ženama u Dubrovniku nije bilo dopušteno raditi. Međutim, uz odobrenje Vijeća i opravdane razloge mogle su, primjerice, peći kruh kako bi činile dobrobit zajednici. Čini se da se žena, zarađujući za život, itekako morala izboriti u takozvanom muškome svijetu rada. U maskerati *Tržnicam* prikazuju se žene koje su vrijedno radile, ali i dio svoga dobitka morale dati službenicima.

Dubrovački književnici stvarali su predodžbe o ženama, a danas ih promatramo i interpretiramo, pristupamo s višestoljetnim odmakom, imajući na umu nasljeđe, kulturu, utjecaj drugih sredina, ali i zatvorenost sredine u kojoj su djelovali.

7. SAŽETAK

Ovaj diplomski rad bavi se predodžbom o ženama u hrvatskim dramama 16. stoljeća u Dubrovniku. U povijesnim izvorima jedva da je postojao trag o aktivnostima žena koje su, svakako, bile manje vidljive u odnosu na muškarce. Pratimo stvarnu predodžbu o ženi od srednjeg vijeka sve do renesansnog Dubrovnika. Drama kao književni rod, najstrože je slijedila pravila vrste ili žanra, dakle, tipologija ženskih likova bila je zadana. Međutim, istražili smo postoje li u dramama ženski likovi koji izlaze iz okvira književnih zadanosti i zrcale predodžbu o ženi onovremenoga Dubrovnika

Predodžbe o ženama istražene su u *Suzani čistoj*, *Robinji*, petoj i šestoj komediji, *Dundu Maroju* i u maskerati *Tržnicam* na prijelazu u 17. stoljeće.

Ključne riječi: Dubrovnik, renesansa, drama, predodžba o ženi

8. SUMMARY

This graduate thesis deals with the perception of women in Croatian plays of the 16th century in Dubrovnik. In historical resources there is hardly any trace of women's activities who are, of course, less visible in comparison to men. We follow the real perception of women from the Middle Ages to Renaissance Dubrovnik. The drama, as a literary genre, followed strictly the rules of the type or genre, therefore the typology of female characters was defined in advance.

However, we investigated whether there are female characters in the drama that come out of the framework of literary prepositions and mirror the idea of a woman in Dubrovnik from that historical period.

The perception of women was explored in *Suzana čista*, *Robinja*, *fifth and sixth Comedy*, *Dundo Maroje* and in the masquerade *Tržnicam* at the turn of the 17th century.

Keywords: Dubrovnik, Renaissance, drama, perception of a woman

9. LITERATURA

1. BATUŠIĆ, Nikola, „Nalješkovićeve Komedija peta i francuska farsa“ u: Dani hvarskog kazališta. Nikola Nalješković i Mavro Vetranović. sv. 14 ur. N. Batušić [et al.] Split: Književni krug, 1988.
2. BOGDAN, Tomislav, „Pluralnost hrvatske ljubavne lirike 15. i 16. stoljeća“, u: *Marin Držić - svjetionik dubrovačke renesanse* : zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa, (Pariz, 23.-25. listopada 2008.) / uredili Sava Anđelković i Paul-Louis Thomas, Zagreb: Disput, 2009.
3. BOGDAN, Tomislav, „Držićev antipetrarkizam“, u: *Marin Držić - svjetionik dubrovačke renesanse* : zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa, (Pariz, 23.-25. listopada 2008.) / uredili Sava Anđelković i Paul-Louis Thomas, Zagreb: Disput, 2009.
4. BOGIŠIĆ, Rafo, *Pet stoljeća hrvatske književnosti: Nalješković, Benetović, Palmotić - Djela*, knj. 9, Zora i MH, Zagreb, 1965.
5. BREZAK-STAMAC, Dubravka, *Dramsko djelo Mavra Vetranovića*, Split, Naklada Bošković, 2005.
6. ČALE, Fran, *Djela / Marin Držić*, Zagreb: Sveučilišna nagrada Liber, 1979.
7. ĆOSIĆ, Stjepan – VEKARIĆ, Nenad Dubrovačka Republika u: *Leksikon Marina Držića*. Urednici. Slobodan P. Novak, M. Tatarin...[et al.], Leksikografski zavod Miroslava Krleža, Zagreb, 2009.
8. DRŽIĆ, Marin, *Izabrana djela II.*, Matica hrvatska, Zagreb, 2015.

9. FRANIČEVIĆ, Marin, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1983.
10. FALIŠEVAC, Dunja, *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad: Studije o dubrovačkoj književnoj kulturi*. Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.
11. FALIŠEVAC, Dunja, “Žena-autorica i lik žene u hrvatskoj novovjekovnoj književnoj kulturi (od XVI. do XVIII. stoljeća)”, u: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*, Zagreb, 2003.
12. FRANGEŠ, Ivo, *Povijest hrvatske književnost*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987.
13. GUČETIĆ, Nikola, *Upravljanje obitelji*, Hrvatski studiji, Zagreb, 1998.
14. GUČETIĆ, Nikola Vitov, *Dialogo della bellezza / Dijalog o ljepoti, Dialogo d'more / Dijalog o ljubavi*, dvojezično izdanje, prir. Ljerka Schiffler, prev. s talijanskog Natka Badurina, Zagreb, Matica hrvatska, 2008.
15. HEKTOROVIĆ, Petar, LUCIĆ, Hanibal, *Ribanje i ribarsko prigovaranje, Robinja*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988.
16. JANEKOVIĆ RÖMER, Zdenka, “Nasilje zakona: Gradska vlast i privatni život u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom Dubrovniku”, u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, br. 41, 2003.
17. JANEKOVIĆ RÖMER, Zdenka, *Maruša ili suđenje ljubavi*. Algoritam, Zagreb, 2007.
18. JANEKOVIĆ RÖMER, Zdenka, Žena, u: *Leksikon Marina Držića*. Urednici Slobodan P. Novak, M. Tatarin...[e. al.] Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009.

19. JANEKOVIĆ RÖMER, Zdenka, *Rod i grad – dubrovačka obitelj od sredine XIII do XV stoljeća*, HAZU, Dubrovnik, 1994.
20. JANEKOVIĆ RÖMER, Zdenka, *Okvir slobode - dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, HAZU, Zagreb-Dubrovnik, 1999.
21. KOTRULJEVIĆ, Benedikt, *Knjiga o umijeću trgovanja*, Lider Media, Zagreb, 2016.
22. MARKOVIĆ, Zdenka, *Pjesnikinje starog Dubrovnika: od sredine XVI do svršetka XVIII stoljeća u kulturnoj sredini svoga vremena*. JAZU, Odjel za suvremenu književnost, Zagreb, 1970.
23. MILES, Rosalind, *Ženska povijest svijeta Tko je skuhao posljednju večeru?*, Europapress holding d.o.o, Zagreb, 2009.
24. NOVAK, PROSPEROV, Slobodan, *Dubrovnik ponovljen*, Zagreb, LMN, 2001.
25. NOVAK, PROSPEROV, Slobodan *Povijest hrvatske književnosti. Od humanističkih početaka do Kašićeve ilirske gramatike 1604*. Zagreb, Izdanja Antibarbarus, 1997.
26. PERROT, Michelle, *Moja povijest žena*, Ibis grafika, Zagreb, 2010.
27. RATKOVIĆ, Milan, *Marin Držić*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 6., Matica hrvatska, Zagreb, 1964.
28. STOJAN, Slavica, *Vjerenice i nevjernice: Žene u svakodnevnici Dubrovnika (1600-1815)*, Prometej, Zagreb – Dubrovnik, 2003.
29. STOJAN, Slavica, *Držić i njegovi likovi u službenim dokumentima Dubrovačke Republike*, u *Marin Držić - svjetionik dubrovačke renesanse : zbornik radova s*

međunarodnoga znanstvenog skupa, (Pariz, 23.-25. listopada 2008.) / uredili Sava Anđelković i Paul-Louis Thomas, Zagreb: Disput, 2009.

30. STULLI, Bernard, *Povijest Dubrovačke Republike*, Arhivski vijesnik, Dubrovnik, 1989.
31. TATARIN, Milovan, Grižula, u: *Leksikon Marina Držića*, Urednici. Slobodan P. Novak, M. Tatarin...[e. al.], Leksikografski zavod Miroslava Krleža, Zagreb, 2009.
32. TATARIN, Milovan, Cvijeta Zuzorić, u: *Leksikon Marina Držića*, Urednici. Slobodan P. Novak, M. Tatarin...[e. al.], Leksikografski zavod Miroslava Krleža, Zagreb, 2009.
33. TOBARINA, JOSIP, *Kroatističke rasprave*, Biblioteka pleter, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

MREŽNI IZVORI

34. BANIĆ-PAJNIĆ, Erna „Žena u renesansnoj filozofiji“, :*Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 59-60, 2004.
([file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/04_Erna_Banic_Pajnic_069_089%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/04_Erna_Banic_Pajnic_069_089%20(1).pdf), preuzeto 11. svibnja 2018.)
35. BERKOVIĆ, Danijel, “Od mizoginije do kulta: Etiološko čitanje Postanka 3”, u: *Kairos: Evanđeoski teološki časopis*, sv. 3, br. 2, 2009, (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=66252, preuzeto 19. svibnja 2018.)
36. BOGUTOVAC, Dubravka, “Katalog u zrcalu: srednjovjekovna mizogina pjesma Ženska ljubav i Anka satira Marka Marulića”, : *Colloquia Maruliana*, sv. 18, br. 18, 2009,

(http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=55931,
preuzeto 19. svibnja 2018.)

37. DELBIANCO, Valnea, „Biblijske žene u hrvatskoj književnosti srednjega vijeka i renesanse“, : Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 2006. (file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/6_Delbianco_slog.pdf preuzeto 6. lipnja 2018.)
38. FRNDIĆ, Nasko, „Prizori iz obiteljskog života u Nalješkovićevim komedijama“, u: *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 14, No.1, 1988. (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=152419 ,
preuzeto 30. kolovoza 2018.)
39. GJURGJAN, Ljiljana Ina, „Laura – stereotipna kurtizana ili subverzivni lik u komediji Dundo Maroje“,: *Umjetnost riječi* (1-2), 2011. (file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/001_Gjurgjan.pdf, preuzeto 21. svibnja 2018.)
40. GRUNFELDER, Anna-Maria, “Feministička teologija ili 'smrt patrijarhalnoga Boga'”, : *Bogoslovska smotra*, sv. 58, br. 1, 1988., (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=53765,
preuzeto 19. svibnja 2018.)
41. GULIN, ZRNIĆ, Valentina, „A kaleidoscope of female images in the 15th and 16th century Dubrovnik“, : *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 37 No. 1, 2000. (file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Gulin_Zrnic.pdf, preuzeto 23. kolovoza 2018.)
42. PANTIĆ, Miroslav, „Stara dubrovačka maskerata *Tržnicam*“ u : *Iz književne prošlosti - studije i ogledi*, SKZ, Beograd, 1978. dostupno na https://www.rastko.rs/rastko-du/umetnost/knjizevnost/mpantic/mpantic-proslost/mpantic07-maskerata_1.html (pregledano 17. svibnja 2018.)

43. PLEJIĆ POJE, Lahorka, "Mizoginija, mizandrija, satira: bilješke uz tri pjesme iz starije hrvatske književnosti": *Nova Croatica*, sv. 2, br. 2, 2008, (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=99868, preuzeto 19. svibnja 2018.)
44. VIENNOT, ELIANE, *Revisiter la Querelle des femmes. Discours sur l'égalité/inégalité des sexes, de 1400 à 1600*, Publications de l'Université de Saint-Etienne, 2013. (sažetak dostupan na <http://www.elianeviennot.fr/Querelle-publis.html>, pregledano 31. kolovoza 2018.)
45. ZAGORAC, Ivana, "Nikola Vitov Gučetić: o ljepoti, ljubavi i ženama", : *Filozofska istraživanja*, sv. 27, br. 3, 2007, (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=28573, preuzeto 27. srpnja 2018.)